

Welk een vriend is onze Aal?

Een kwalitatief onderzoek over loyaliteit van
militairen richting geestelijk verzorgers

Student:

drs. T.S. van Reenen

Studentnummer 1046876

Programma Geestelijke Verzorging

Master Religiewetenschappen

1

Referent:

dr. P.A.D.M. Vermeer

Radboud Universiteit Nijmegen

Aantal woorden: 19.229

Datum: 23 februari 2021

Scriptie ter verkrijging van de graad “Master of Arts” in de theologie en
religiewetenschappen, Radboud Universiteit Nijmegen.

Hierbij verklaar en verzeker ik, Timo van Reenen, dat deze scriptie zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen zijn gebruikt dan die door mij zijn vermeld en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden. Plaats: Merksplas (BE)
datum: 23 februari 2022

‘Geef mij werk wat bij me past en ik hoef nooit meer te werken’

Confucius – Chinees filosoof - 6^e eeuw voor Christus

Woord vooraf

In momenten kan het leven ons verrassen door de wending die het neemt. Vaak wordt het je pas achteraf duidelijk welk pad je bewandelde om te komen tot de plek waar je nu staat. Dit is zo'n moment, dat je je realiseert hoe fraai het onderweg eigenlijk is geweest. Laat het leven ons allemaal blijven verrassen en ons leren hoe mooi het onderweg kan zijn. Mila, dank voor de momenten dat jij mij verraste. Aan mijn kinderen: Kijk eens waar we nu staan! Dank ook aan Paul Vermeer voor de leerzame momenten tijdens het pad dat leidde tot de voltooiing van mijn studieperiode aan de Faculteit der Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Timo van Reenen

Merksplas, 23 februari 2022

Samenvatting

Er is veel onderzoek gedaan naar de organisatie en vormen van geestelijke verzorging aan militairen. Anders dan die onderzoeken gaat dit onderzoek over ervaringen van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. In het eerste hoofdstuk van dit onderzoek wordt uitgelegd dat er minder aandacht is voor deze ervaringen van militairen richting een geestelijk verzorger. Ideaal gezien is een geestelijk verzorger die werkt voor het Ministerie van Defensie (hierna: defensie) onderdeel van het loyale gedrag dat militairen onderling vertonen. Echter, het is de vraag of militairen zich loyaal verbinden aan een geestelijk verzorger. En mocht er al sprake zijn van loyaliteit, dan is het onduidelijk hoe deze loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger zich uit.

Om dit onderzoek te kaderen wordt in hoofdstuk twee het belang van loyale relaties van gezinnen met behulp van de intergenerationele theorie van Nagy aangetoond. Aan de hand van deze theorie zijn vijf loyaliteitsindicatoren geformuleerd waarlangs loyaal gedrag van militairen kan worden afgelezen. Door interviews bij militairen af te nemen, ontstaat er een beter beeld over deze ervaringen.

In hoofdstuk drie worden de interviews methodisch geanalyseerd. Uit de analyse blijkt dat er sprake is van vijf additionele loyaliteitsindicatoren richting een geestelijk verzorger. De onderzoeksresultaten vormen een concept dat loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger ontstaat naar de mate waarin of wanneer een geestelijk verzorger zich ambtelijk beschikbaar stelt en competent toont.

Het onderzoek sluit in hoofdstuk vier af met een inhoudelijke reflectie op de theorie van Nagy. Er wordt stilgestaan bij de relevantie van de onderzoeksresultaten voor een geestelijk verzorger van defensie. Voorts worden op basis van de resultaten van het onderzoek enkele aanbevelingen geformuleerd voor de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie.

Inhoudsopgave

<u>Hoofdstuk 1 Opzet van het onderzoek</u>	8
1.1 Het projectkader – Wat wordt onderzocht?.....	8
1.2 Het projectkader – Wat is het probleem van de geestelijke verzorging van defensie?.....	10
1.3 Het interne doel – Wat is de vraag?.....	14
1.4 Operationalisering van kernbegrippen.....	15
1.5 Opbouw van deze scriptie.....	17
<u>Hoofdstuk 2 Contextuele theorieën en loyale relaties van mensen</u>	18
2.1 Oorsprong van een contextuele theorie of systeemtheorie.....	18
2.2 Oorsprong van de intergenerationele therapie van Nagy.....	20
2.3 Beschrijving van de intergenerationele therapie van Nagy.....	21
2.4 Interpretaties van loyaliteitsuitingen van Nagy.....	23
2.5 Interpretaties van loyaliteitsuitingen voor defensie.....	24
2.6 Conclusies van loyaliteitsuitingen voor defensie.....	25
<u>Hoofdstuk 3 Opzet en resultaten empirisch onderzoek</u>	30
3.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek.....	30
3.1.1 Veldwerk.....	30
3.1.2 Selectie respondenten.....	32
3.1.3 Interviewvragen.....	33
3.1.4 Afnemen van het interview.....	35
3.2 Analyse en resultaten van het onderzoek.....	35
3.2.1 Het coderen – data ordenen.....	35
3.2.2 Open coderen.....	36
3.2.3 Axiaal coderen.....	48
3.2.3.1 Relationele loyaliteit.....	49
3.2.3.2 Persoonsloyaliteit.....	50

3.2.3.3 Functionele loyaliteit.....	50
3.2.3.4 Zichtbaarheidsloyaliteit.....	51
3.2.4 Selectief coderen.....	52
3.2.4.1 Ambtelijk beschikbaar.....	53
3.2.4.2 Ambtelijk competent.....	53
3.3 Conclusie.....	54
<u>Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen</u>	58
4.1 Terugblik op het onderzoek.....	58
4.2 Theoretische reflecties op het onderzoek.....	60
4.2.1 Een verschil in context tussen een familie en een militaire organisatie.....	60
4.2.2 De verhouding van therapie tot geestelijke verzorging.....	61
4.2.3 Het onderscheid tussen hulpverlener en ambtsdrager.....	62
4.3 Geldigheid van de resultaten.....	65
4.4 Betekenis van het onderzoek voor geestelijk verzorgers van defensie.....	66
4.5 Tot slot en aanbevelingen.....	67
<u>Bibliografie</u>	70
<u>Websites</u>	73

Hoofdstuk 1 Opzet van het onderzoek

1.1 Het projectkader – Wat wordt onderzocht?

Is er geestelijke verzorging voor iedereen? Ja, maar welke ervaringen hebben militairen ermee? Al meer dan honderd jaar kent de Nederlandse krijgsmacht vormen van geestelijke verzorging.¹ Van oudsher bedoeld om militairen te ondersteunen bij religieuze rituelen, maar ook te verstaan als zorg op het terrein van ethische- en/of levensvragen. Er zijn al veel boeken geschreven over het belang van geestelijke verzorging aan militairen. De focus lijkt bij de organisatie van geestelijke verzorging en bij de afbakening van het domein van geestelijke verzorging te liggen. Er verschenen bijvoorbeeld diverse publicaties over het gebruik van een methodische aandacht voor morele vorming binnen de krijgsmacht (De Boer 2012; Wildering 2014; 2016). Over de zorg voor veteranen en de bijdrage van geestelijke verzorging schreef Van Iersel een boek (Van Iersel 2014). Kamp schrijft dat een morele verwonding erkend moet worden als oorlogswond van veteranen (Kamp 2018). Van Dijk deed onderzoek naar de wijze waarop aalmoezeniers hun professionele en gelovige identiteit beleefden tijdens uitzendingen (Van Dijk 2019).

Veel minder aandacht is er voor de ervaringen van militairen met de geestelijk verzorger van defensie. Uit de missie en visie tekst van de Diensten Geestelijke Verzorging van defensie wordt duidelijk dat geestelijke verzorging het geestelijk welzijn van militairen, overig defensiepersoneel, veteranen en het thuisfront nastreeft.² De geestelijk verzorger in dienst van defensie treedt hierbij op als professional en vertegenwoordigt het belang van geestelijke verzorging aan militairen. De vraag is of deze geestelijke verzorging voorziet in de zorgbehoeften van militairen. Dit onderzoek vertrekt vanuit het perspectief van militairen en zal

¹ Uit 'Omdat je leven betekenis heeft!' Jubileumboek 100 jaar Diensten Geestelijke Verzorging bij defensie 1914 – 2014. Op 28 augustus 1914 bepaalde het Koninklijk Besluit de aanstelling van vier aalmoezeniers en acht veldpredikanten als geestelijk verzorger bij het Nederlandse leger.

² <https://www.dgv.nl/nl/missie-en-visie>

stilstaan bij de ervaringen die militairen hebben met de geestelijk verzorger van defensie.

De relevantie van dit onderzoek kan worden aangetoond met hulp van de contextuele theorie van Nagy.³ Deze contextuele theorie of systeembenadering omschrijft het belang van een evenwicht van verwachtingen in menselijke relaties. Uit deze theorie dan wel benadering blijkt dat mensen een betrouwbare relatie nastreven. Een kenmerk van een betrouwbare relatie is het evenwicht tussen het ‘geven’ en ‘ontvangen’ van zorg. Volgens Nagy zijn mensen op zoek naar rechtvaardige relaties door enerzijds zorg te delen en anderzijds verantwoordelijkheid voor de ander te tonen. Een rechtvaardige relatie is de ervaren wederkerigheid van het ‘geven’ en het ‘ontvangen’ binnen menselijke relaties. Dit vraagt van mensen een blijvende inspanning te doen en ontstaat uit het verlangen naar rechtvaardigheid in relaties. Nagy benoemt dit als de relationele ethiek van mensen en toont daarmee aan dat mensen trouw of loyaal aan elkaar willen zijn.

Binnen defensie spelen loyaliteitsuitingen ook een grote rol in menselijke relaties. Uit een interview met (oud-) militairen van het dagblad Trouw wordt het werk bij defensie als volgt getypeerd: *“Defensie is een unieke organisatie met uniek personeel. Je neemt risico’s voor je vak, en terecht. Daar ben je voor gekomen. Maar je moet erop kunnen vertrouwen dat als het mis gaat, de organisatie er staat voor jou en je familie”*.⁴ Deze uitspraak toont aan dat militairen loyaal sterk aan elkaar verbonden zijn. De eigen militaire taak wordt voorgesteld als het werk of de dienst waarop de ander vertrouwt. Het toont in elk geval de onderlinge banden aan van militairen binnen de eigen eenheid die zich vervolgens uiten in verregaande kameraadschap.

Een geestelijk verzorger van defensie kan deel uit maken van deze loyaliteitsverbindingen tussen militairen. Dat een geestelijk verzorger niet in een

³ Iván Böszörményi-Nagy (*1920 – †2007) was een Hongaar en wordt veelal gezien als de grondlegger van de intergenerationele of contextuele benadering

⁴ [De jonge militair die vooruit wil, kiest toch maar voor een gewone baan | Trouw](#)

hiërarchische bevelstructuur staat, kan daarbij in het voordeel werken om deze loyaliteit gestalte te geven. Kennis van Nagy's inzichten over relationele ethiek kunnen het karakter van deze onderlinge band tussen militairen verhelderen. Deze gedachten over loyaal zijn aan elkaar, leidt tot de vraag of militairen ook loyaliteit ervaren richting een geestelijk verzorger van defensie.

1.2 Het projectkader – Wat is het probleem van de geestelijke verzorging van defensie?

In een onderzoek van Bernts naar de omvang en verdeling van de geestelijke verzorging van defensie worden er conclusies getrokken ten aanzien van de omvang van de Diensten Geestelijke Verzorging van defensie (Bernts 2014). Het onderzoek rapporteert over een inkrimping van het aantal militairen met 15% in de periode tot 2016, maar stelt tegelijkertijd dat verdere bezuinigingen op de geestelijke verzorging onwenselijk zijn. Opmerkelijk is dat de onderzoekers opperen een meer kwalitatief gericht onderzoek te doen naar de inhoudelijke legitimering van geestelijke verzorging in de periode tot 2020. Dit vervolgonderzoek heeft niet plaatsgevonden. Het onderzoek van Bernts kan dus bijvoorbeeld geen uitspraken doen over ervaringen van militairen met een geestelijk verzorger. In dit opzicht weten de Diensten Geestelijke Verzorging weinig over de ervaringen van militairen met een geestelijk verzorger en kunnen ze hiervan geen verslag doen. Ondanks het eerder aangehaalde belang van geestelijke verzorging is deze ervaring van militairen met een geestelijk verzorger vooralsnog niet inzichtelijk gemaakt. Is men hier nog niet aan toegekomen of geven de diensten hieraan geen prioriteit?

Bernts nodigt uit om onderzoek te doen naar legitieme gronden van geestelijke verzorging van defensie. Dit onderzoek wil daarop inhaken door ervaringen van militairen met geestelijke verzorging te onderzoeken. Deze ervaringen van militairen zijn van belang voor de positie van de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie. Voor onderzoek naar de legitimatie van geestelijke verzorging van defensie zijn deze ervaringen relevant. Bernts wijst erop dat de helft van alle militairen die meewerkten aan zijn onderzoek geen denominatieve voorkeur van

geestelijke verzorging heeft. Er is ook geen sprake van ongenoegen over de invulling van geestelijke verzorging van defensie. Volgens Bernts hebben militairen niet langer een voorkeur voor een denominatieve grondslag. De legitimering van geestelijke verzorging van defensie lijkt, op basis van een denominatieve verdeling, te mager.⁵

De uitkomsten van het onderzoek van Bernts bieden wel een perspectief voor dit onderzoek. Binnen defensie is geestelijke verzorging voor militairen beschikbaar, maar het roept de vraag op welke ervaringen militairen hebben met geestelijke verzorging. Kennis daarvan draagt bij aan de verdere legitimatie van de reeds aanwezige geestelijke verzorging aan militairen. Dit onderzoek vraagt om de medewerking van militairen om ervaringen van geboden hulp en ondersteuning van geestelijke verzorging te delen.

In een ander rapport van een onderzoek, dat is uitgevoerd door Bovens, worden de onafhankelijkheid van de geestelijk verzorger en de verantwoordelijkheid van de geestelijk verzorger als een *vrijplaats* benoemd (Bovens 2020).⁶ De onafhankelijkheid van een geestelijk verzorger wordt door een denominatieve zending van de geestelijk verzorger gewaarborgd. Deze zending levert ook een bijdrage aan de legitimering van geestelijke verzorging van defensie. De daardoor ontstane vrijplaats beeldt de onafhankelijkheid van een geestelijk verzorger in relatie tot defensie uit en biedt voor alle militairen vrije toegang tot geestelijke verzorging.

Als gevolg van het vertrouwelijke karakter van deze vrijplaats is er weinig over de ervaringen van militairen van onderlinge relaties met een geestelijk verzorger bekend. Omdat dit onbekend is, groeit de interne vraag van defensie naar meer duidelijke procedures voor geestelijke verzorging. Dit sluit aan bij de opvattingen

⁵ Geestelijke verzorging wordt in de krijgsmacht aangeboden op grondslag van zeven verschillende levensovertuigingen. Initieel staat deze denominatieve verdeling in voor geestelijke verzorging aan militairen met dezelfde levensbeschouwelijke achtergrond. Men beschikt over zeven verschillende denominaties. Naast Rooms katholieke geestelijke verzorging bestaat de Protestants christelijke, Humanistische, Islamitische, Joodse, Hindoeïstische en Boeddhistische geestelijke verzorging.

⁶ De vrijplaats is de context waarbinnen de beroepsuitoefening plaatsvindt. Dit waarborgt de vrije toegang tot geestelijke begeleiding binnen de krijgsmacht. De vrijplaats heeft een geheimhoudingsplicht voor de geestelijk verzorger en een verschoningsrecht wanneer dit in gedrang komt. Bron: <https://files.humanistischverbond.nl/cms/files/beroepsstandaard.pdf>.

van de Dienst Geestelijke Verzorging om overal inzetbaar te kunnen zijn en meer interdisciplinair en transparant te willen handelen. In lijn met deze gedachten kan het antwoord op Kamervragen over de rol van de geestelijk verzorger van defensie worden begrepen. De voormalig staatssecretaris van defensie uitte de wens om de zorgeffecten van geestelijke verzorging van defensie aan te tonen.⁷

De invulling van geestelijke verzorging van defensie bestaat veelal uit de aanwezigheid of presentie van de geestelijk verzorger onder de militairen.⁸ Volgens Bernts wordt de taak van een geestelijk verzorger van defensie in zes activiteiten verdeeld (Bernts 2014, 9-16). De verschillende activiteiten zijn:

1. Presentie – bestaat uit het dagelijks contact met een geestelijk verzorger bij sport, recreatie, bij maaltijden, vergaderingen, bezoek tijdens bivak of oefening en huisbezoek.
2. Vorming en voorlichting – betreffen (morele-)vormingslessen, voorlichting, bezinningsreizen en teambuildingsactiviteiten.
3. Vieringen en bijeenkomsten – hierbij gaat het om bezinningsbijeenkomsten of religieuze vieringen. Een bijdrage leveren aan (rouw-)rituelen en militaire ceremonies.
4. Verzorging en begeleiding – betreffen de begeleidingsgesprekken met militairen en het thuisfront.
5. Gevraagde en ongevraagde advisering aan de legerleiding – betreft het advies over personele of organisatorische aangelegenheden. Ook ethische kwesties en religieuze of levensbeschouwelijke zaken vallen hieronder.
6. Overhead en deskundigheidsbevordering – is de administratieve taak, correspondenties en eigen studie en bijscholing.

⁷ Illustratief is een brief met antwoorden van de staatssecretaris van defensie, B. Visser op 30 oktober 2020 naar aanleiding van Kamervragen op 2 oktober 2020 omtrent de anti-abortus lobby van de krijgsmachtbisschop. Zij beschrijft het ambtsprofiel van een geestelijk verzorger als volgt; '*...ongeacht zijn of haar denominatieve achtergrond, beschikbaar en competent te zijn voor het bijstaan van al het defensiepersoneel, het thuisfront en de veteranen*'. Bron: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2020/10/30/beantwoording-kamervragen-over-de-anti-abortus-lobby-van-de-krijgsmachtbisschop>.

⁸ Presentie is de meest tijdsintensieve activiteit van een geestelijk verzorger – gemiddeld 31% van de tijd.

Bijzonder aan de invulling van het werk van een geestelijk verzorger van defensie is dat hij of zij ook zelf deel heeft aan de training van militairen en uitgezonden wordt net als militairen. Hierdoor ontstaan, tot op zekere hoogte, gedeelde ervaringen. Bovens benoemt dit als het typisch *nuldelijnswerken* van een geestelijk verzorger door aanwezigheid op de werkvloer. Het bestaat uit laagdrempelige contacten waarmee 60% van de militairen wordt bereikt (Bovens 2020, 10). Indachtig de eerder genoemde, intergenerationele theorie van Nagy veronderstelt dit gelegde contact een onderlinge loyaliteit tussen militairen en geestelijk verzorgers, maar de vraag is of dat ook zo wordt ervaren door militairen.

Dit onderzoek veronderstelt een mate waarin militairen loyaliteit ervaren met een geestelijk verzorger. Het wordt problematisch wanneer het onduidelijk is of militairen een onderlinge loyaliteit ervaren met een geestelijk verzorger, omdat het ontbreken van loyaliteit ten koste kan gaan van de legitimering van geestelijke verzorging van defensie. Het ontbreken of het minimaal ervaren van loyaliteit, beperkt de verdere legitimering van geestelijke verzorging van defensie. De vrijplaats garandeert weliswaar de onafhankelijke positie van de geestelijk verzorger en draagt bij aan de legitieme grond voor geestelijke verzorging van defensie, maar typeert daarmee nog niet de onderlinge loyaliteit tussen militairen en de geestelijk verzorger. Wetenschappelijk onderzoek naar deze relaties heeft nog niet plaatsgevonden. Kennis van en over deze relaties kan een bijdrage leveren aan de verdere legitimering van geestelijke verzorging aan militairen.

Volgens Nagy bestaan relaties tussen mensen uit zorg voor elkaar en uit een stuk eigen verantwoordelijkheid hiervoor. Worden deze relaties van militairen met geestelijk verzorgers zo ervaren door militairen? En leveren deze ervaringen met geestelijk verzorgers een bijdrage op aan de legitimering van geestelijke verzorging aan militairen. Door een stageperiode, van februari 2021 tot juli 2021, bij de Dienst Geestelijke Verzorging, kreeg de onderzoeker de unieke kans om dit zelf aan militairen te vragen. Het onderzoek dat voor u ligt kreeg mede op basis van deze gesprekken haar uiteindelijke vorm.

1.3 Het interne doel – Wat is de vraag?

Bovens beschrijft in zijn rapport de constitutionele zorgplicht van defensie voor het faciliteren van geestelijke bijstand voor militairen (Bovens 2020, 13). Toch zegt deze zorgplicht inhoudelijk weinig over de ervaringen die militairen hebben met een geestelijk verzorger. Zoals een aalmoezenier mij vertelde; *‘Als we er zijn, dan zijn we niet nodig, maar als we er niet zijn, worden wij gemist’*. Deze uitspraak vertelt ons dat er wel degelijk sprake is van een onderlinge loyaliteit, maar dat het tegelijk onhelder blijft hoe militairen dit ervaren. De opmerkelijke uitspraak zegt iets over loyaliteit. De militair ervaart een relatie met de geestelijk verzorger, in het beste geval, als betrouwbaar. Tegelijk suggereert de uitspraak dat er geen sprake is van een onderliggende relatie. De militair is weinig tot niet relationeel verbonden met een geestelijk verzorger en ervaart geen verplichting of verbintenis met een geestelijk verzorger. Wat is nu waarheid? Vanwege de eerder genoemde zorgplicht van defensie aan militairen en op basis van uitingen van militairen, veronderstelt dit onderzoek in de praktijk een relatie tussen militairen en een geestelijk verzorger. Of deze relaties loyaal zijn en waaruit dat blijkt, zal onderzocht moeten worden. In een vraag vervat als:

Welke ervaringen van loyaliteit hebben militairen richting geestelijk verzorgers van defensie en waar bestaat deze veronderstelde loyaliteit uit?

Dit onderzoek probeert een antwoord te geven op de vraag naar deze veronderstelde loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Het zou wenselijk kunnen zijn om ervaringen van loyaliteit te noteren, maar het is niet vanzelfsprekend dat deze onderlinge loyaliteit wordt ervaren.

Dit onderzoek veronderstelt dat de persoon van een geestelijk verzorger opgenomen wordt of gezien wordt als deel van de groep binnen een militaire context. Het werkt daarin bevorderlijk dat geestelijk verzorgers van defensie geen deel uitmaken van een bevelstructuur en daarin een onafhankelijke positie innemen. Een geestelijk verzorger kan daardoor wellicht eerder in vertrouwen worden genomen, omdat hij

binnen deze bevelstructuur geen verantwoordelijkheid of uitleg is verschuldigd richting defensie.

In hoofdstuk twee wordt de herkomst van het belang van betrouwbare relaties op basis van een systeemgerichte benadering nader uitgewerkt. Aan de hand van de intergenerationele theorie van Nagy wordt uitgelegd dat loyaliteitsuitingen een grote rol spelen in relaties. Ook in relaties van militairen richting een geestelijk verzorger kunnen loyale relaties van betekenis zijn.

Dit onderzoek maakt dankbaar gebruik van dit theoretisch kader en onderzoekt of er sprake is van ervaringen van loyaliteit die zich uitstrekken richting de geestelijk verzorger van defensie. Het belang van loyale relaties past binnen de opvatting dat militairen geestelijke verzorging behoeven dat primair bijdraagt aan het geestelijk welbevinden.⁹

1.4 Operationalisering van kernbegrippen

Voor het afbakenen van dit onderzoek is het van belang kernbegrippen te definiëren. Deze begripsomschrijvingen maken helder waar dit onderzoek over gaat en daarmee ook wat het uitsluit. In dit onderzoek zijn de volgende begripsomschrijvingen belangrijk:

- ❖ Een *geestelijk verzorger* is een beroepsbeoefenaar op het terrein van zingeving en levensbeschouwing.¹⁰ Geestelijk verzorgers bieden ondersteuning bij oriëntatie op godsdienst en levensovertuiging met het oog op de existentiële en ethische vragen die samenhangen met het werken in de krijgsmacht (Bovens 2020, 8).
- ❖ *Geestelijke verzorging* bestaat uit professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing.¹¹

⁹ Ministerieel besluit betreffende 'Functionele kaders Geestelijke Verzorging bij defensie van 28 november 2011, Den Haag. 'Defensie vindt het belangrijk dat militairen voor een goede uitvoering van hun taken een als een van de personele diensten die organisatorisch is ingebed in de defensieorganisatie', einde citaat pag. 2.

¹⁰ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf>

¹¹ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf>

- ❖ Een *systembenadering of een contextuele theorie* is een voorstelling binnen de psychotherapie die de relationele context van mensen aantoont en gericht is op een balans van rechtvaardige relaties (Hargrave 2005). Grondlegger van de intergenerationele theorie is Ivan Boszormenyi-Nagy.
- ❖ *Loyaliteit* typeert menselijke relaties en structureert menselijke relaties wanneer deze door wederzijdse zorg voor elkaar worden gekenmerkt. Volgens Nagy schept een loyale relatie verwachtingen van de ander en houdt het rekening met het belang van de ander. Het roept associaties op met gevoelens van trouw en verbondenheid in menselijke relaties.
- ❖ *Defensie of een krijgsmacht* is een organisatie die een land of staat verdedigt. De Nederlandse krijgsmacht ofwel het Ministerie van Defensie heeft vier legeronderdelen: de Koninklijke Landmacht, de Koninklijke Marine, de Koninklijke Luchtmacht en de Koninklijke Marechaussee.¹²
- ❖ Een *militair* is een beroepsbeoefenaar die deel uitmaakt van een defensie onderdeel. In dit onderzoek is het de persoon die ook gebruikmaakt van de diensten van een geestelijk verzorger.
- ❖ *Nuldelijnsaanwezigheid of Nuldelijnswerken* duidt binnen defensie op een professionele en laagdrempelige wijze van handelen van geestelijke verzorging die bestaat uit aandacht, presentie en een betrokken houding van een geestelijk verzorger richting militairen.
- ❖ De *vrijplaats(funcitie)* is de context waarbinnen geestelijke verzorging plaatsvindt. Het waarborgt de onafhankelijkheid van een geestelijk verzorger van defensie. Het benadrukt de vrije toegankelijkheid voor alle militairen en het vertrouwelijke karakter waarop geestelijke verzorging wordt verleend.

¹² <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/krijgsmacht/vraag-en-antwoord/uit-welke-onderdelen-bestaat-de-nederlandse-krijgsmacht>

1.5 Opbouw van deze scriptie

Op zoek naar legitieme gronden van geestelijke verzorging aan militairen staat dit kwalitatief onderzoek stil bij de ervaringen die militairen hebben met geestelijke verzorging. Specifiek wordt er gevraagd naar ervaringen op het gebied van loyale relaties van militairen richting geestelijk verzorgers. In hoofdstuk twee zal met hulp van de theorie van Nagy het belang en de noodzaak van onderlinge loyale relaties tussen mensen kunnen worden aangetoond. Vervolgens wordt in hoofdstuk drie een opzet van een kwalitatief onderzoek naar ervaringen van loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers beschreven. Uit de resultaten van dit onderzoek worden conclusies getrokken en wordt een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag. Het laatste hoofdstuk reflecteert inhoudelijk op deze bevindingen en sluit dit onderzoek af met een reeks aanbevelingen voor de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie.

Hoofdstuk 2 Contextuele theorieën en loyale relaties van mensen

In hoofdstuk twee wordt onderzoek gedaan naar het bestaan van contextuele theorieën en wordt de relevantie voor geestelijke verzorging van defensie beschreven. Het eerste deel van dit hoofdstuk beschrijft wat onder een contextuele therapie wordt verstaan. De herkomst en betekenis van contextuele theorieën worden kort beschreven. Vervolgens wordt er een analyse gemaakt van één van de contextuele theorieën, namelijk de intergenerationele theorie van Nagy en diens relationeel-ethisch model. Dit hoofdstuk sluit af met interpretaties over loyaliteit en de betekenis hiervan voor de geestelijke verzorging binnen defensie. Het doel hiervan is om de intergenerationele theorie van Nagy te verbinden aan de context van militairen.

2.1 Oorsprong van een contextuele theorie of systeemtheorie

De oorsprong van contextuele theorieën of systeemtheorieën wordt veelal gelegd in de jaren 50 van de 20ste eeuw. De behandeling van psychopathologie kenmerkte zich voor deze periode als een meer *intrapsychisch* proces (Van der Molen 1997). Dit hield in dat een stoornis uit de patiënt zelf voortkwam en de therapie gericht was op de patiënt zelf (Onderwaater 2018).

Als behandelingsresultaten uitbleven werd het gezin van een patiënt meer en meer betrokken bij de behandeling. De kinderpsychiaters van die tijd concludeerden al dat de psychische stoornissen van de patiënt onderling verbonden zijn met sociale relaties van die patiënt. Op grond van hun klinische observaties ontstond gaandeweg het gebruik van een andersoortig therapeutisch inzicht en andere therapievormen. De nadruk op een intrapsychisch proces nam af waardoor de interacties tussen gezinsleden een groter therapeutisch belang kregen.

Dit was het begin van een razendsnelle ontwikkeling van verschillende contextuele therapieën. Zelfs zo snel dat er vandaag de dag verschillende typen van contextuele benaderingen naast elkaar bestaan. Elk met een specifieke kijk op zorgverlening maar in de basis gelijk aan elkaar. In de psychopathologie zijn er drie contextuele theorieën of systeemtheorieën te noemen (Van der Molen 1997).

1. Communicatie theoretische benadering
2. Structurele benadering
3. Intergenerationele benadering van Nagy

De context of ook wel het systeem waarvan iemand deel is, is het samenspel van relaties tussen mensen. Deze relaties kunnen nooit worden begrepen als slechts een klein element daaruit wordt belicht. Elke relatie van een persoon heeft betekenis en is van invloed op de ervaren samenhang van dat leven. Een contextuele theorie verzamelt de verschillende elementen, oftewel relaties die onderling met elkaar samenhangen (Van der Molen 1997). In deze verschillende relaties krijgt het menselijk functioneren betekenis en kan een mens hierdoor beter worden begrepen (Savenije 2019). De context of het systeem rondom een persoon is dynamisch van aard, omdat mensen elkaar beïnvloeden. Men noemt deze dynamiek een *circulaire causaliteit*. Het geven en ontvangen van feedback speelt daarin een grote rol, omdat dit invloed uitoefent op de context waar een persoon deel van uitmaakt. Feedback geven en ontvangen, kan positief uitwerken, maar kan ook relaties onder druk zetten. Dit therapeutisch inzicht van circulaire causaliteit vormt de basis van elke interventie van een zorgverlener.

De intergenerationele benadering van Nagy heeft als uitgangspunt dat een mens niet van de eigen context te scheiden is. Het gedrag van mensen kan volgens Nagy worden begrepen als de sociale context wordt geanalyseerd. Met de komst van deze benadering werden psychische problemen opnieuw gedefinieerd, maar nu in meer *interactionele* termen. Dit houdt in dat psychische problematieken zich afspelen tussen mensen en dan met name binnen het huisgezin waarin iemand leeft.

Samenvattend kan gesteld worden dat het in de 20ste eeuw ontwikkelde paradigma mensen ziet functioneren binnen een context van relaties. Deze contextuele theorie is een therapeutisch inzicht dat in de kern mensen in een construct of een systeem ziet functioneren. De geboden hulp of interventiemogelijkheden van een zorgverlener richten zich primair op dit construct van mensen. In een therapeutische setting worden methodieken en inzichten van contextuele theorieën vaak naar eigen selectie gecombineerd. Naar de effectiviteit van contextuele therapieën is nog weinig onderzoek gedaan.

2.2 Oorsprong van de intergenerationele therapie van Nagy

Iván Böszörményi-Nagy (*1920 – †2007) was een Hongaar en wordt veelal gezien als de grondlegger van de intergenerationele therapie binnen de contextuele benadering. Hij kwam uit een welgestelde, liberale rooms-katholieke familie voort (De Vries 2010). Nagy begon nog voor WOII aan een studie psychiatrie en werkte na zijn studie als wetenschapper aan de universiteit van Boedapest. Hij leefde na zijn emigratie in 1950 hoofdzakelijk in de Verenigde Staten van Amerika.

In 1957 kreeg Nagy de eindverantwoordelijkheid over de afdeling gezinspsychiatrie van het Eastern Pennsylvania Psychiatric Institute te Philadelphia. Met zijn ervaringen als psychotherapeut, integreerde Nagy zijn observaties tot de ontwikkeling van een contextuele theorie. Ook haalde Nagy inspiratie uit het werk van Martin Buber waarbinnen de verschillende relaties van mensen en de uniciteit van elk mens centraal staat. Volgens Buber is psychotherapie een gesprek (Störig 1994, 261). Tijdens een gesprek hoeven cliënten zich volgens Buber niet te passen in een kader of te beantwoorden aan de verwachtingen van een therapeut, maar ze zijn als mens zelf uniek.

Nagy ontwikkelde op basis van deze inzichten zijn intergenerationele therapie. Vanaf midden jaren zeventig doceerde Nagy als hoogleraar aan de Universiteit van Pennsylvania en stichtte in 1979 zijn Institute for Contextual Growth. Hij heeft een enorme wetenschappelijke bijdrage geleverd door het schrijven van artikelen en

boeken over zijn intergenerationele therapie. Hij bleef daarnaast als therapeut werkzaam. Zijn therapeutische inzichten bereikte uiteindelijk ook Nederland waar Nagy samenwerkte met Else-Marie van den Eerenbeemt en Ammy van Heusden.

2.3 Beschrijving van de intergenerationele therapie van Nagy

Nagy onderzocht de mogelijkheid om naast de context ook naar de ervaringen van mensen te kijken. Deze therapeutische houding van Nagy, bekend als de intergenerationele therapie, is een combinatie van deze twee invalshoeken. Enerzijds wordt de nadruk gelegd op de context van een cliënt. *‘De dynamische en ethische verbondenheid van een persoon met andere personen die voor hem of haar betekenisvol zijn. De context omvat zowel iemands huidige relaties, als die uit het verleden en die in de toekomst’* (Onderwaater 2018, 1). Of anders gezegd, *‘Context’ betekent voor Nagy dat mensen leven in een existentiële verbondenheid binnen een intergenerationele keten’* (Savenije 2019, 308). Elk persoon is verbonden met meerdere generaties van familiale banden die bovendien door historische ontwikkelingen werden bepaald. Het hele construct van dit systeem heeft invloed op het welzijn van een cliënt. Dit construct is de context van een cliënt.

Anderzijds benadrukt de theorie van Nagy een meer psychodynamische opvatting van zorg voor een cliënt. Het gaat hier om het meer zichtbaar maken van onbewuste ervaringen uit het verleden en deze te koppelen aan huidige problematieken. Uit de intergenerationele therapie blijkt dat sommige ervaringen uit het verleden een obstakel zijn voor het welzijn van mensen en dat ze de oorzaak zijn van bestaande problemen in onderlinge menselijke relaties.

Nagy ontwikkelde binnen zijn intergenerationele therapie een *relationeel-ethisch* model (Nagy 2020; Onderwaater 2018; De Vries 2010; Van der Molen 1997). Het relationeel-ethisch model toont vier blikrichtingen van contextueel therapeutisch kijken naar mensen. Het model onderscheidt vier dimensies waarlangs de relationele context van mensen en ervaringen uit het verleden kunnen worden uitgelegd. Deze dimensies zijn wel te onderscheiden maar vormen in samenhang

een beeld van de werkelijkheid waarin een mens zich bevindt (Onderwaater 2018). Het relationeel-ethisch model biedt de mogelijkheid aan de therapeut om informatie te verzamelen over zijn cliënten en bestaat uit de volgende dimensies:

1. Feitelijke kenmerken of objectiveerbare feiten. Zoals lichamelijke gezondheid, de gezinssamenstelling, een economische situatie en de eigen levensbeschouwing.
2. Psychologische processen of psychische factoren. Zoals de ontwikkeling van het verstand en emoties, angsten, fantasieën, etc.
3. Interacties of interactiepatronen. Dit zijn de rollen die een persoon inneemt, machtsstructuren en onderlinge gedragsbeïnvloeding van mensen.
4. Relationele ethiek van menselijke relaties. Volgens Nagy zijn mensen op zoek naar relaties die bestaan uit zorg voor elkaar en uit verantwoordelijkheid die men daarvoor toont. Het begrip ethiek wijst op de verantwoordelijke inzet van mensen om zorg te dragen voor elkaar. Het veronderstelt een evenwicht dat mensen zouden moeten nastreven en situeert zich tussen ‘geven’ en ‘ontvangen’ van zorg. Een ervaren evenwicht van deze inzet kenmerkt betrouwbare relaties van mensen. Een betrouwbare relatie ontstaat uit het verlangen van mensen naar rechtvaardige relaties en vraagt aan betrokkenen een blijvende inspanning hiervoor te tonen.

Nagy werd vaak verweten onduidelijk en te complex te zijn in zijn verwoordingen en publicaties. Het zorgde voor de nodige aanpassingen op zijn relationeel-ethisch model. Zowel het boek *Between Give and Take* uit 1986 en *Foundations of Contextual Therapy* uit 1987, zijn een poging geweest om toegankelijker te schrijven.¹³

Nagy werkte op latere leeftijd aan een uitwerking van een vijfde dimensie. Deze *ontische* dimensie werd na zijn overlijden in 2007 door zijn vrouw gepubliceerd. De uitwerking van deze vijfde dimensie loopt in het spoor van eerdere gedachten

¹³ Opgenomen in bibliografie als *Nagy-Boszormenyi, I. 2018; Nagy-Boszormenyi, I. 2020.*

(Ducommun-Nagy 2008). Nagy ontleende zijn ontische dimensie aan de filosofie van Heidegger.¹⁴ Het *zijn* van mensen bestaat volgens Heidegger als een samenhang tussen wat reeds gebeurde en wat nog komen gaat. ‘Het *zijn* van de mens kan alleen begrepen worden tussen zijn geboorte en dood’ (Bor 2003, 430). Dit ontologisch bestaan van mensen neemt Nagy over en hij wijst erop dat mensen existentieel verbonden zijn met anderen. ‘Het betreft *de zijns-afhankelijkheid van anderen om als autonoom persoon te bestaan*’ (Onderwaater 2018, 25). Het is een dieper besef dat mensen in relaties staan. Existentialist Van Praag benadrukt dat het hier gaat om een postulaat dat geldt als een vereiste voor ons denken (Van Praag 1996).¹⁵

De integratie tot het relationeel-ethisch model van deze vijfde dimensie betreft weliswaar een onvolledige uitwerking, maar toont wel aan dat het relationeel-ethisch model opgevat kan worden als een *integratief* model. Het relationeel-ethisch model heeft het vermogen om andere psychotherapieën of filosofieën op te nemen en ze deel uit te laten maken van dit therapeutisch kader van Nagy.

2.4 Interpretaties van loyaliteitsuitingen van Nagy

Op grond van het relationeel-ethisch model valt te verklaren waarom mensen trouw aan elkaar willen zijn. Nagy noemt deze trouw, loyaliteit. Loyaliteit veronderstelt een positieve wederkerigheid in menselijke relaties. Nagy onderscheidt verschillende soorten loyaliteiten die mensen aan elkaar verbinden. Een *primaire of existentiële* loyaliteit kenmerkt de verbondenheid tussen kind en ouders. Het is een voorbeeld van *verticale* loyaliteitsuitingen. Deze verticale loyaliteit kan vanwege de natuurlijke oorsprong niet worden verbroken, maar kan wel als onbetrouwbaar worden opgevat. Zelfs als een relatie tussen een kind en een ouder verstoord wordt, is er volgens Nagy nog altijd sprake van *onzichtbare* loyaliteit. In

¹⁴ Martin Heidegger was een Duits filosoof en leefde van 1889 tot 1976. Zijn hoofdwerk *Sein und Zeit* uit 1926 beschrijft de komende *tijd* als mogelijkheidsvoorwaarde van het *zijn* van mensen.

¹⁵ <https://humanistischecanon.nl/venster/modern-humanisme/jaap-van-praag-grondslagen-van-humanisme/> Existentialist Jaap van Praag verwoordt menselijke dimensies aan de hand van vijf antropologische stellingen en vijf ontologische stellingen.

een situatie van *gespleten* loyaliteit wordt een kind gedwongen te moeten kiezen ten koste van de andere ouder. Dit kan weer leiden tot andere loyaliteitsconflicten in relaties met anderen en latere generaties.

Naast verticale loyaliteitsuitingen bestaan er ook *horizontale* loyaliteitsuitingen. Horizontale relaties hebben mensen met de eigen partner(s), vrienden en collega's. Het betreft hier de zelfgekozen relaties op basis van vrijwilligheid. Deze soort relaties ontwikkelen zich in het leven en kunnen wel worden verbroken door een gebrek aan getoonde loyaliteit. Volgens Nagy, dragen het relationeel-ethisch model van loyaliteitsverbindingen van mensen en de therapeutische inzichten uit intergenerationele theorie, bij aan het mentaal functioneren van mensen. *'Ultimately, relationship theory and intergenerational family therapy will offer a renewed definition of both health and prevention in the field of mental function'* (Nagy 1987, 124).

2.5 Interpretaties van loyaliteitsuitingen voor defensie

De relationeel-ethische theorie van loyaliteitsverbindingen van Nagy kan de positie van een geestelijk verzorger van defensie verduidelijken. Met dit model van Nagy kan worden aangenomen dat mensen in onderlinge relaties streven naar loyale relaties. Dit streven kan ook in relaties van militairen richting een geestelijk verzorger worden verondersteld. Volgens Nagy mondt het streven naar loyale relaties uit in een bepaalde mate van betrouwbaarheid van deze relaties. Echter, zonder blijvende inspanning om zorg te dragen voor elkaar, worden relaties onbetrouwbaar.

Loyaliteit ontstaat wanneer mensen actief zorg dragen voor relaties en neemt toe wanneer deze zorg als wederkerig wordt ervaren. Als ideaal genomen typeert een mate van loyaliteit de onderlinge relaties van militairen richting een geestelijk verzorger. Dit onderzoek wenst een bijdrage te leveren aan het inzicht welke ervaringen van loyaliteit militairen hebben richting geestelijk verzorgers. Het onderzoek verduidelijkt hiermee de positie van een geestelijk verzorger binnen een

militaire eenheid en kan een aanzet geven voor de geestelijk verzorger om te reflecteren op diens eigen relaties met militairen.

Het gedrag van militairen laat zich gemakkelijk herkennen door onderlinge loyale verbintenissen. De hechte band van groepen mensen in pelotons, eskadrons, bataljons, brigades of specialisten uit zich in verregaande kameraadschap. Militairen worden getraind, om voor langere tijd en in bijzondere situaties en omstandigheden, loyaal verbonden te zijn aan de ander. Militairen leren verantwoordelijk te zijn voor deze onderlinge loyaliteit en om de van hogerhand gegeven bevelen als betrouwbaar te ervaren. De eigen militaire taak krijgt hierdoor een morele competentie, omdat de directe collega vertrouwt op het werk dat wordt verricht. Indien er geen vertrouwen bestaat, dan verdwijnt loyaliteit en leidt dit automatisch tot een samenwerkingsprobleem of conflict. Zelfs in de meest precaire vorm, als die van een geweldsinterventie tijdens uitzendingen, blijkt deze onderliggende loyaliteit. Een militair vertrouwt op de ander voor zijn eigen veiligheid en leven. Maar wat betekent dat voor de positie van een geestelijk verzorger binnen een militaire eenheid?

25

Uitingen van loyaliteit door militairen richting een geestelijk verzorger zijn niet vanzelfsprekend. Sterker nog: als die er al zijn, hoe zijn deze te herkennen? Loyaal gedrag kan ontstaan en zich vormen door ervaringen die militairen hebben met een geestelijk verzorger. Uit het contact met een geestelijk verzorger ontstaat een relatie die als loyaal kan worden opgevat. Andersom zou kunnen gelden dat er geen of in mindere mate sprake is van een loyale relatie als er geen contact is met een geestelijk verzorger. De nuldelijnsaanwezigheid van een geestelijk verzorger is weliswaar een professionele en laagdrempelige werkwijze om het contact met militairen vorm te geven, maar het zegt op zichzelf weinig over de mate waarin en op welke manier er sprake is van loyaliteit richting een geestelijk verzorger.

2.6 Conclusies van loyaliteitsuitingen voor defensie

De intergenerationele theorie van Nagy gaat uit van het idee dat mensen loyaal gedrag willen tonen. *'Loyalty can mean many things, and I would like to define it*

for our purposes as one of the multiperson structuring forces which underlie relationship systems or networks' (Nagy 1987, 102). Relaties en netwerken zijn volgens Nagy gebaseerd op loyaliteit. Loyaliteit ligt aan de basis van de relatiesystemen en netwerken van mensen. Bijvoorbeeld de aanwezige loyaliteit binnen een gezin of binnen een militaire eenheid. Kinderen zijn loyaal aan hun ouders en militairen aan hun kameraden, maar ook aan het hoger doel dat zij dienen. In lijn met deze gedachte uit de theorie van Nagy kunnen loyale relaties van militairen met een geestelijk verzorger worden verondersteld. Echter hiermee wordt nog niet verklaard hoe loyaliteit vorm krijgt. Op zijn minst vraagt het van een geestelijk verzorger van defensie een actieve inzet te tonen voor het opbouwen en onderhouden van deze relaties met militairen. Dit onderzoek doet een poging om loyaliteit waar te nemen en te typeren in relaties van militairen met een geestelijk verzorger. Met de beschreven theorie van Nagy in de hand, kunnen er een aantal indicatoren geformuleerd worden waarlangs uitingen van loyaliteit kunnen worden waargenomen. Deze loyaliteitsindicatoren kunnen uitingen van loyaliteit in de empirische werkelijkheid herkennen en kunnen helpen ervaringen van loyaliteit van militairen in het contact met een geestelijk verzorger te omschrijven. Deze loyaliteitsindicatoren worden als volgt geformuleerd:

1. Loyaliteit laat zich vertalen in *trouw*. Trouw betekent volgens Nagy dat mensen zich verbonden voelen met elkaar. Trouw hangt nauw samen met de balans tussen het geven en ontvangen van zorg. Trouw toont de dynamiek aan van betrouwbare relaties van mensen. *'Handelingen die kunnen worden gerechtvaardigd, vooronderstellen betrouwbare uitvoerders. Wanneer de ene partner de andere partner uitbuit, is dat onverenigbaar met betrouwbare relaties'* (Nagy 2018, 75). Mensen zijn niet langer trouw wanneer er onbetrouwbare handelingen plaatsvinden. Dit geldt ook voor relaties tussen militairen en geestelijk verzorgers. Trouw ontstaat wanneer een militair en een geestelijk verzorger gezamenlijk zorg dragen voor deze relatie, maar verliest zijn kracht wanneer dit niet langer plaatsvindt.

Een voorbeeld van trouw is een geestelijk verzorger die een voor hem onbekende van drugsmokkel verdachte militair opzoekt tijdens diens detentie (Kamp 2009). Hierbij was de schuldvraag niet aan de orde, maar het begaan zijn met het welzijn van de militair. Ook na de veroordeling bezocht de geestelijk verzorger de militair geregeld.

2. Loyaliteit betekent *zorg dragen voor elkaar*. Nagy wijst erop dat mensen behoefte hebben aan betrouwbare menselijke relaties. Zorg dragen voor elkaar betekent het vermogen van mensen om zich betrouwbaar op te stellen. In menselijke relaties gaat het om zorg te dragen voor elkaar. Alleen dan ontstaan hechte relaties tussen militairen en geestelijk verzorgers. *‘Zorg voor relationele balansen is de sleutel tot het levensvatbaar houden van hechte relaties en is de hoeksteen van het contextuele werk’* (Nagy 2018, 75).

In het voorbeeld van de gedetineerde militair biedt de geestelijk verzorger hem naast geestelijke zorg ook praktische hulp zoals het regelen van zaken, mensen op de hoogte stellen van zijn detentie, etc. Een ander voorbeeld van zorg dragen voor elkaar is een groep militairen van het korps mariniers die trinden voor het wereldrecord speedmars. Toen één van hen een zeer zeldzame vorm van kanker kreeg, wilden ze met hun recordpoging geld ophalen voor een specialistische behandeling voor hun zieke collega, hun vriend en kameraad. Vóór zijn overlijden waren er dag en nacht mariniers om hem te steunen. Het opgehaalde geld komt nu ten goede aan onderzoek naar deze zeldzame vorm van kanker en ter ondersteuning van (oud-) mariniers die vechten tegen kanker.¹⁶

3. Volgens Nagy ontstaat loyaliteit door *het ontvangen van zorg*. *‘Op de lange duur kunnen dus noch macht, nog altruïsme hetzelfde bereiken als*

¹⁶ Zie ook documentaire ‘You’ll Never Walk Alone’. Hierin volgende makers de strijd van marinier Cas van Bakel (34) tegen kanker en de mariniers op weg naar hun laatste eerbetoon aan hun kameraad. [You'll never walk alone gemist? Start met kijken op NPO Start](#)

verdienste; dat wil zeggen: een mens verdient gerechte aanspraak voor zichzelf, doordat hij naar behoren bijdragen geeft aan de ander en hem of haar krediet geeft (Nagy 2018, 75). Nagy bedoelt hiermee te zeggen dat in menselijke relaties er pas sprake kan zijn van loyaliteit indien de gever van zorg bijtijds ook zorg ontvangt. Loyaliteit veronderstelt deze positieve wederkerigheid in menselijke relaties. Zowel de militair als een geestelijk verzorger verdienen deze zorg op basis van hun inzet voor een betrouwbare relatie.

De gedetineerde militair in het eerdere voorbeeld ontvangt hulp van de geestelijk verzorger. In die zin draagt de geestelijk verzorger zorg voor de militair. In deze situatie informeerde de militair ook naar de familie van de geestelijk verzorger (Kamp 2009).

4. Loyaliteit betekent vertrouwen hebben in elkaar. Loyaliteit uit zich in het vertrouwen dat militairen hebben in een geestelijk verzorger. *‘Vertrouwen in de therapeut-clientrelatie leidt tot een helpende spontaneïteit in het werk van de client. Alleen door te vertrouwen kan de client de echte, niet verdedigende uitingen van zijn gedrag en zijn relaties ter verkenning aan de therapeut laten zien. Vertrouwen stelt de client in staat niet alleen de ware realiteit van zijn manier van leven en zijn te openbaren, maar ook de begeleiding van de therapeut te volgen met echte spontaneïteit’* (Nagy 2018, 35). Het vertrouwen hebben in elkaar wordt hier als voorwaarde van het slagen van een therapeutische relatie benoemd. Daaruit is af te leiden dat het vertrouwen als uiting van loyaliteit van een militair richting een geestelijk verzorger bevorderlijk kan zijn voor het slagen van geestelijke verzorging.

In het voorbeeld van de gedetineerde militair waarin de geestelijk verzorger hem in de gevangenis bezoekt, is de geestelijk verzorger gekleed in zijn dienstuniform. Dit dienstuniform herkende de militair als het uniform van de marine. Dit wekte dusdanig vertrouwen op in de militair dat hij de

geestelijk verzorger huilend in de armen viel en vertelde hoe het hem was vergaan (Kamp 2009).

5. Loyaliteit kenmerkt zich door het ervaren van een *wederkerigheid* in relaties. De kwaliteit van deze balans wordt gevoed door de andere indicatoren. Wanneer deze ontbreken dan ontstaat deze wederkerigheid niet. Het zijn de verdiensten van mensen die staan in loyale relaties. *'Een chronisch uitblijven van zorg voor de balans van billijkheid tussen gezinsleden veroorzaakt relationele stagnatie'* (Nagy 2018, 54).

In het voorbeeld van de gedetineerde militair was de militair zelf ook belangstellend naar het welzijn van de geestelijk verzorger en zijn gezin. De geestelijk verzorger in casu werd daarnaast ook regelmatig gebeld door de andere militairen met wie hij contact heeft gehad. Zelfs toen hij niet langer tot hun eenheid behoorde. De militairen hadden oprecht belangstelling voor de geestelijk verzorger (Kamp 2009).

Op grond van de bovenstaande loyaliteitsindicatoren wordt de positie van een geestelijk verzorger binnen en militaire eenheid verhelderd. De vraag of loyaliteit van militairen zich uitstrekt tot een geestelijk verzorger leidt tot waardevolle informatie voor de positie van een geestelijk verzorger van defensie. Militairen zijn verbonden met een geestelijk verzorger, maar of deze ook als loyaal kan worden aangeduid, zal nog moeten blijken.

Hoofdstuk 3 Opzet en resultaten empirisch onderzoek

In dit hoofdstuk wordt de opzet en de resultaten van het kwalitatief onderzoek naar loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers weergegeven en uitgelegd. Er wordt verslag gedaan van het veldwerk dat tijdens mijn stage plaatsvond. Voorts wordt beschreven hoe militairen werden geselecteerd voor het interview en wordt een uitleg gegeven van de opbouw van de interviewvragen. De interviews leveren het onderzoeksmateriaal op voor een coderingsproces. Tot slot worden de resultaten van dit coderingsproces ingezet bij het formuleren van het antwoord op de hoofdvraag.

3.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

In deze paragraaf wordt verslag gedaan van de verschillende stappen die werden gezet ter voorbereiding op de uitvoering van het onderzoek. Zowel de opzet en de uitvoering van dit onderzoek dragen bij om loyaliteitservaringen van militairen richting geestelijk verzorgers inzichtelijk te maken.

30

3.1.1 Veldwerk

Gedurende een stageperiode, van februari 2021 tot juli 2021, als geestelijk verzorger bij de 13^e lichte brigade te Oirschot, kreeg de onderzoeker toegang tot de legerplaats. De onderzoeker kon daarom makkelijk het contact leggen met militairen. Dit eerste contact kwam veelal tot stand door de ontmoetingen die de onderzoeker had op de legerplaats. In de weken na dit eerste contact ontmoette de onderzoeker sommige van deze militairen opnieuw. Dit was bijvoorbeeld tijdens een overleg dat de onderzoeker bijwoonde of tijdens een middagpauze. Andere ontmoetingen ontstonden spontaan of toevallig. Het lag voor de hand om bij deze militairen een interview af te nemen. In elk geval zijn enkele van deze militairen door de onderzoeker verzocht om mee te werken aan het onderzoek. Zij toonden vaak wat meer interesse in de opleiding van de onderzoeker en de daaraan verbonden stage.

Deze militairen zijn op basis van een veronderstelde openheid voor geestelijke verzorging van defensie geselecteerd. Hetgeen in de volgende paragraaf nog nader zal worden toegelicht. In totaal zijn er acht militairen van verschillende rangen geïnterviewd. Er zijn vier onderofficieren geïnterviewd, één officier en drie hoofdofficieren. Aanvankelijk heeft de onderzoeker twaalf militairen benaderd om mee te werken aan dit onderzoek. Vier militairen hebben helaas afgezegd. Deze geplande interviews hebben niet kunnen plaatsvinden vanwege ziekte of afwezigheid in verband met een militaire oefening in het buitenland. Eén officier moest wegens ziekte afzeggen. Twee soldaten en een korporaal hadden ten tijde van het afnemen van de interviews een inhaal oefening in het buitenland. Het was nadien lastig om met andere manschappen af te spreken, omdat zij weinig tot geen vrijheid hebben binnen het drukke opleidingsprogramma. Dit probleem werd ook nog versterkt door maatregelen ingevolge het Covid-19 virus.

In de regel werd een tijdstip afgesproken om het interview af te nemen. Alle interviews zijn opgenomen met behulp van de dictafoon op een mobiele telefoon en digitaal gearchiveerd. Ze zijn op te vragen gedurende het onderzoek en afronding daarvan. De opgenomen interviews met militairen verschillen naar tijdsduur. Vaak duurde het interview ongeveer twintig minuten. Het kwam ook wel eens voor dat een interview vijftig minuten duurde. Militairen met een hogere rang gaven meer uitleg bij een antwoord en onderofficieren waren korter van stof. Militairen met de rang van officier of hoger ontmoette de onderzoeker op hun eigen werkplek of kantoor. Onderofficieren nodigde de onderzoeker uit in het gebouw van de geestelijke verzorging, omdat zij geen eigen kantoor of slechts een gedeelde werkplek hebben. Het gebouw van de geestelijke verzorging ligt in een rustige omgeving en is daarom geschikt voor het afnemen van interviews bij onderofficieren. In totaal zijn er acht semigestructureerde interviews afgenomen, waarbij open vragen aan militairen werden gesteld.

3.1.2 *Selectie respondenten*

De acht geïnterviewde militairen werden in samenspraak met de stagementor van de onderzoeker geselecteerd. Zij moesten daarvoor wel aan enkele voorwaarden voldoen. Als eerste moest de militair ervaringen met de Dienst Geestelijke Verzorging of een geestelijk verzorger hebben. Alleen zij kunnen immers iets delen over ervaringen met een geestelijk verzorger. Ook moest de militair in kwestie vrijwillig bereid zijn om mee te werken aan het onderzoek. Er mocht geen sprake zijn van dwang of bevel van hogerhand. Een vrijwillige deelname aan dit onderzoek is belangrijk, omdat dit de vrijheid van denken van militairen waarborgt. Daarnaast wenste de onderzoeker voor de verbreding van het onderzoek militairen te interviewen met verschillende rangen. Dit om de ervaringen van militairen van verschillende rangen in kaart te brengen. Daarnaast bood dit ook de mogelijkheid om te bezien of bepaalde ervaringen met de geestelijke verzorging te koppelen waren aan de rangen. Het verschil in rang kan mogelijk een verschil in ervaringen en loyaliteit richting een geestelijk verzorger betekenen.

Verder heeft de onderzoeker vanuit praktisch oogpunt enkel militairen geïnterviewd die werkzaam zijn op de kazerne van de 13^e lichte brigade te Oirschot. Hiervoor heeft de onderzoeker toestemming ontvangen van de commandant van de legerplaats te Oirschot.¹⁷ Als laatste formele kwestie benoemt de onderzoeker dat deze interviews zijn afgenomen in een vertrouwelijke sfeer. De militairen werden vooraf op de hoogte gesteld dat de gedeelde informatie enkel voor studiedoeleinden zal worden gebruikt. Ook werd hen medegedeeld dat zij in het transcript geanonimiseerd worden en dat zij vrije inzage hebben in de resultaten van het onderzoek.

¹⁷ Zie bijlage 1

3.1.3 Interviewvragen

Door het afnemen van semigestructureerde interviews werd informatie over de ervaringen van militairen met geestelijk verzorgers verzameld. Het gaat daarbij vooral om goede ervaringen van loyaliteit richting een geestelijk verzorger van defensie te onderzoeken en daardoor een beter zicht hierop te krijgen. Bij een semigestructureerd interview gaat het niet om het verzamelen van een numerieke hoeveelheid aan gegevens of informatie zoals dat bij een kwantitatief onderzoek wel het geval is. Daarom zijn niet alle en dezelfde interviewvragen aan militairen gesteld. Eveneens betekent dit dat er vervolgvragen of vragen naar verduidelijking werden gesteld.

Op basis van de intergenerationele theorie van Nagy werden er een vijftal indicatoren van loyaliteit geformuleerd die mensen kunnen ervaren in relaties. Deze loyaliteitsindicatoren vormen een ideaal vertrekpunt voor dit onderzoek en dienen als basis voor de interviewvragen. Er werden tweeëntwintig vragen geformuleerd ter voorbereiding op het interview. Naast inleidende vragen rond het begrip loyaliteit werden zeventien vragen op basis van de vijf loyaliteitsindicatoren van Nagy aan de militairen voorgelegd. Deze vragen over loyaliteit hebben dezelfde structuur qua opbouw. Er werd steeds begonnen met een algemene vraag over één van de loyaliteitsindicatoren. Vervolgens werd er naar de ervaringen van loyaliteit van militairen met een geestelijk verzorger gevraagd. Tot slot werd er gevraagd naar een voorbeeld waaruit bleek dat er sprake is van loyaliteit. Waarbij de mogelijkheid niet werd uitgesloten dat er geen loyaliteit werd ervaren. De antwoorden van militairen helpen de onderzoeker bij het vaststellen en het interpreteren van ervaringen van loyaliteit richting een geestelijk verzorger. De volgende interviewvragen zijn gesteld:

ALGEMEEN

1. Wil je iets vertellen over jezelf? Wie ben je? Hoe oud ben je? Welke opleiding heb je gedaan? Ben je gelovig of niet?
2. Wil je iets vertellen over je werkplek? Bij welk(e) team/eenheid zit je? Wat zijn je taken? Wat is je rang? Hoe lang werk je al bij defensie?

BEGRIPSBEPALING LOYALITEIT

3. Wat versta jij onder loyaliteit?
4. Heb je ooit contact gehad met een geestelijk verzorger?

LOYALITEITSINDICATOREN

I. Loyaliteit door trouw

5. Wat versta jij onder trouw? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
6. In hoeverre ben jij trouw aan een geestelijk verzorger? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
7. In hoeverre is een geestelijk verzorger trouw aan jou? Kun jij hier een voorbeeld van geven?

II. Loyaliteit door zorg dragen voor elkaar

8. Wat versta jij onder zorg dragen voor elkaar? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
9. Op welke manier draag jij zorg voor een geestelijk verzorger? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
10. Op welke manier draagt een geestelijk verzorger zorg voor jou? Kun jij hier een voorbeeld van geven?

III. Loyaliteit door het ontvangen van zorg

11. Wat versta jij onder het ontvangen van zorg? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
12. In welke mate ontvangt de geestelijk verzorger zorg van jou? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
13. In welke mate ontvang jij zorg van een geestelijk verzorger? Kun jij hier een voorbeeld van geven?

IV. Loyaliteit door vertrouwen

14. Wat versta jij onder het vertrouwen hebben in iemand? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
15. In hoeverre heb jij vertrouwen in een geestelijk verzorger, omdat hij een bepaalde rang draagt?
16. In hoeverre heb jij vertrouwen in een geestelijk verzorger, omdat hij een uniform van defensie draagt?
17. In hoeverre heb jij vertrouwen in een geestelijk verzorger, omdat hij deel uitmaakt van een militaire eenheid?
18. In hoeverre heb jij vertrouwen in een geestelijk verzorger op basis van zijn persoon? Kun je dit toelichten?

V. Loyaliteit als wederkerigheid

19. Wat versta jij onder wederzijdse relaties? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
20. In hoeverre ervaar jij een wederzijdse relatie met een geestelijk verzorger? Kun jij hier een voorbeeld van geven?
21. In hoeverre denk je dat een geestelijk verzorger een wederzijdse relatie ervaart met jou? Kun jij hier een voorbeeld van geven?

AFSLUITING

22. Wil je nog iets zeggen over één van de vragen of iets anders opmerken?

3.1.4 Afnemen van het interview

In de periode van mei 2021 tot en met juli 2021 werden er door de onderzoeker in totaal acht semigestructureerde interviews afgenomen. Tijdens deze interviews week de onderzoeker weleens af van de volgorde van vragen om tot een verdieping van het onderwerp of om tot een beter begrip van het antwoord van een militair te komen. Het gespreksonderwerp tijdens het interview lag wel vast, maar de volgorde van de vragen en de hoeveelheid vragen die de onderzoeker stelde, verschilden per gesprek. Alle interviews zijn getranscribeerd op basis van de gemaakte opnames.¹⁸ Het transcript is een letterlijke weergave van de uitgesproken woorden tijdens het interview. Op basis van het transcript is een vergelijking van de verschillende interviews mogelijk geworden.

3.2 Analyse en resultaten van het onderzoek

In deze paragraaf wordt verslag gedaan van de analyse die werd gemaakt op basis van de data uit de interviews. In deze paragraaf worden de analytische stappen van dit onderzoek beschreven, oftewel het proces van coderen.

3.2.1 Het coderen – data ordenen

De techniek van het coderen verbindt bepaalde kernwoorden, oftewel codes, aan de antwoorden van de geïnterviewde militairen. Het coderen ordent de informatie uit het interview. Coderen is een strategie die data verandert van wanordelijke tekst naar georganiseerde ideeën van wat er speelt in een tekst (Richards 2012). Voor dit onderzoek werden de antwoorden van de geïnterviewde militairen verbonden aan een code met behulp van het software programma ATLAS.ti.¹⁹ Het codeerproces bestaat uit drie opéenvolgende fasen.

¹⁸ Zie bijlage 25 Transcript interviews

¹⁹ ATLAS.ti een software hulpprogramma voor kwalitatieve analyse van grote tekstdelen, afbeeldingen, audio en video data.

Het open coderen van het transcript, het axiaal coderen en als laatste het selectief coderen van het transcript (Doorewaard 2016).

3.2.2 Open coderen

Tijdens het open coderen worden codes gekoppeld aan bepaalde stukken tekst van het transcript. De verschillende interviews worden los van elkaar gelezen en gecodeerd. De verzamelde tekstdelen worden ook wel quotaties of citaten genoemd. Met een open codering wordt aangegeven waar deze tekst van het transcript over gaat. Open coderen kan vergeleken worden met het leggen van een puzzel. De verschillende stukjes die bij elkaar horen, sorteert je eerst uit zodat het raamwerk wordt gevonden (Friese 2019).

Voor dit onderzoek bood de intergenerationele theorie van Nagy over relaties een vertrekpunt om veronderstelde loyaliteit inzichtelijk te maken. Tijdens het proces van open coderen werden tekstdelen geïnterpreteerd en gerelateerd aan de theorie van Nagy. Het open coderen leverde op deze manier een synthese van tekstdelen uit het interview met de loyaliteitskenmerken uit de theorie van Nagy op. Een open codering leidde tot inzichten over loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger van defensie.

Door open codes in de tekst aan te brengen werd de veronderstelde loyaliteit meer zichtbaar gemaakt. Loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger bestaat uit: trouw, zorgen voor elkaar, zorg ontvangen, vertrouwen en wederkerigheid. Met de onderstaande open code lijst wordt aangetoond dat er sprake is van loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger van defensie. Met deze code lijst wordt ook duidelijk waaruit deze loyaliteit bestaat.

Trouw

*Trouw (42 quotaties)*²⁰

- Trouw aan de GV-er
- Trouw is belangrijk voor organisatie
- Trouw is negatief en positief

²⁰ Zie bijlage 2 Overzichtsschema Loyaliteitsindicator Trouw

- Trouw zijn is...
- Trouw zweren
- Voorbeelden van trouw

Militairen ervaren loyaliteit door trouw te zijn aan een geestelijk verzorger. Trouw ontstaat daar waar of wanneer militairen gezamenlijk zorg dragen voor deze relatie, maar verliest zijn kracht wanneer dit niet langer plaatsvindt.

3:22 ‘Dan doe je dat ook omdat je echt loyaal naar bent. Ik denk dat dat is voor een geestelijk verzorger niet anders. Daar praat je mee omdat je het een prettige vent vindt en dan wil je in vertrouwen je dingen kwijt. En als dat niet is, dan praat je over het weer. Dat is ook een stukje loyaliteit’. (10434:10731) - D 3: Majoor

Militairen ervaren trouw aan de organisatie waar zij voor werken. Trouw wordt zowel positief als negatief opgevat en wordt niet altijd ervaren richting een geestelijk verzorger. Kennelijk hebben militairen weinig moeite om te zeggen wat trouw voor hen betekent. Loyaal gedrag door trouw te zijn aan de ander wordt zelfs verheven tot een moreel iets.

6:10 ‘Nu ja, in hoeverre de trouw dan naar de da da da een geestelijk verzorger is... Ik denk dat die gewoon bijna ‘one of the guys’ is, maar wel in zijn rol en in zijn verantwoordelijkheid’. (9462:9643) - D 6: Brigade Adjudant

Loyaliteit bestaat volgens militairen uit trouw zijn aan elkaar en ergens ook richting een geestelijk verzorger. Tegelijk is trouw, naar de opvattingen van militairen, een veelzijdig iets dat het werken bij defensie uniek maakt.²¹

Zorgen voor elkaar

Zorgen voor elkaar (8 quotaties)²²

- Grens van loyaliteit
- Eigen houding richting GV-er
- Voorbeelden van zorg van een GV-er
- Ontvangen zorg op uitzending

²¹ Zie bijlage 3 Report loyaliteitsindicator Trouw

²² Zie bijlage 4 Overzichtsschema Loyaliteitsindicator Zorgen voor elkaar

Loyaal gedrag blijkt ook uit de zorg die militairen en een geestelijk verzorger voor elkaar dragen. Hierbij valt op dat voor elkaar zorg dragen vooral als concreet gedrag wordt voorgesteld. De eigen houding of de eigen persoonlijkheid van een militair om zorg te dragen voor een geestelijke verzorger speelt daarin een rol. De voorbeelden van deze zorg zijn gericht op interventies die een geestelijk verzorger kan helpen om zijn zorgtaak of functie uit te oefenen. Zorg dragen voor elkaar op uitzending betekent dat een militair het belang van de aanwezigheid van een geestelijk verzorger nogmaals onderstreept.²³

1:35 ‘maar ook operationeel als jij op deze wijze daarmee omgaat. Ja dan. Ja, dan en dan... ik denk dat dan ook echt eh... dan kun je echt iets bereiken en dan kun je iemand een GV-er kun je ook echt in zijn of haar kracht zetten’. (14724:14942) - D 1: Luitenant Kolonel 1

Zorg ontvangen

Zorg ontvangen (41 quotaties)²⁴

- Waardering voor GV
- Ontvangen zorg op uitzending
- Steun aan de GV-er
- Ontvangen zorg door de GV
- Voorbeelden van ontvangen zorg voor een GV-er

Militairen ervaren loyaliteit door zorg te ontvangen van een geestelijk verzorger. De ontvangen zorg van een geestelijk verzorger bestaat hier veelal uit ontvangen zorg op uitzending. De ontvangen zorg is zelfs primair de reden voor een uitgesproken waardering voor een geestelijk verzorger. In het interview zijn militairen minder expliciet over de ontvangen persoonlijke zorg van een geestelijk verzorger. Hetgeen niet verwonderlijk is vanwege het kortstondige contact tussen militair en onderzoeker. De ontvangen zorg van een geestelijk verzorger resulteert wel in steun voor een geestelijk verzorger van defensie. De steun en waardering

²³ Zie bijlage 5 Report loyaliteitsindicator Zorgen voor elkaar

²⁴ Zie bijlage 6 Overzichtsschema Loyaliteitsindicator Zorg ontvangen

voor het werk van de geestelijk verzorger vindt haar grond in de verleende geestelijke zorg aan militairen.²⁵

8:4 ‘Alle extra privé zaken die er bij kwamen met zorg en euh ja, daar heeft GV dan ook bijgestaan in euh ja... Niet zozeer zaken regelen, maar een luisterend oor zijn’. (4689:4853) - D 8: Adjudant

Vertrouwen

Vertrouwen (34 quotaties)²⁶

- Loyaliteit bouw je op
- Gesprek met GV-er moet je voor open staan
- Vertrouwen in de GV moet groeien
- Voorbeeld van trouw richting een GV-er

Militairen ervaren loyaliteit door het vertrouwen dat zij hebben in een geestelijk verzorger. Dit vertrouwen dat zij hebben in een geestelijk verzorger is niet vanzelfsprekend maar moet groeien. Als militairen zelf open staan voor een gesprek met een geestelijk verzorger dan groeit het vertrouwen en wordt loyaliteit opgebouwd. Dat vertrouwen in de geestelijke verzorging moet groeien, kan worden aangetoond met onderstaande citaat.

6:26 ‘En als jij je op één moment als GV-er denk ik in de rol eigenlijk binnen een eenheid binnekomt het ook best wel snel kan gaan. Er zijn er maar een paar van. Maar dat wil toch die bekendheid... Maarja, t is ook wel een stukje vertrouwen’. (17691:17926) - D 6: Brigade Adjudant

Het vertrouwen in een geestelijk verzorger is dus niet vanzelfsprekend, maar moet worden opgebouwd. Militairen wijzen derhalve op het belang van het open staan voor een gesprek met een geestelijk verzorger. Het is opmerkelijk te noemen dat militairen hun eigen houding meewegen in het vertrouwen dat zij ervaren richting een geestelijk verzorger. Kennelijk zien zij dit als iets waar zij zelf nauw bij

²⁵ Zie bijlage 7 Report van loyaliteitsindicator Zorg ontvangen

²⁶ Zie bijlage 8 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Vertrouwen

betrokken zijn en dat bevorderlijk is voor het vertrouwen richting een geestelijk verzorger.²⁷

Wederkerigheid

Wederkerigheid (22 quotaties)²⁸

- Loyaliteit is wederkerig
- Loyale houding richting een GV-er
- Loyaliteit binnen defensie
- Voorbeelden van ervaren wederkerigheid

Militairen tonen loyaal gedrag in een wederkerige relatie met een geestelijk verzorger. Militairen typeren hun eigen houding met een geestelijk verzorger als loyaal. Voor militairen is dit een belangrijk onderdeel van het werken bij defensie. Daarmee lijkt er geen onderscheid te worden gemaakt in loyaal gedrag dat zich uit in wederkerigheid met geestelijk verzorgers en ander defensiepersoneel. Kennelijk ervaren de geïnterviewde militairen loyaal gedrag dat zich uit in een wederkerige relatie met een geestelijk verzorger. Deze wederkerigheid wordt in het bijzonder door de volgende uitspraak geïllustreerd.

3:28 ‘Het feit dat, ik bedoel mijn ervaring dan met mijn burn-out. Euh, je hoeft niet elke week op de klep te bouwen bij mekaar. Maar ‘t is gewoon leuk. Je staat ergens. Kom er even aan. Even een bakkie. Weet je wel. En euh. oh, de vorige keer. Dus hij heeft het wel onthouden wat ik bedoel. Je loopt de hele dag, loop je met iedereen bakkies te doen en te praten, maar dat is m dus wel bijgebleven dus is het wel wederkerig’. (14103:14520) - D 3: Majoor

Een wederkerige relatie met een geestelijk verzorger levert een positieve bijdrage aan de onderlinge band tussen militairen en geestelijk verzorgers. Uit alle voorbeelden komt het beeld naar voren dat loyaal gedrag richting een geestelijk verzorger wordt ervaren wanneer er sprake is van een wederkerige relatie.²⁹

Met deze open code lijst wordt duidelijk dat militairen in meer of mindere mate loyaliteit richting een geestelijk verzorger van defensie ervaren. De theorie van

²⁷ Zie bijlage 9 Report van loyaliteitsindicator Vertrouwen

²⁸ Zie bijlage 10 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Wederkerigheid

²⁹ Zie bijlage 11 Report loyaliteitsindicator Wederkerigheid

Nagy helpt deze loyaliteit meer zichtbaar te maken en te benoemen waar deze loyaliteit uit bestaat. Loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger kan op de volgende wijze worden samengevat:

- Loyaliteit van militairen bestaat uit trouw richting een geestelijk verzorger.
- Loyaliteit van militairen bestaat uit het zorgdragen voor een geestelijk verzorger.
- Loyaliteit van militairen bestaat uit het ontvangen van zorg van een geestelijk verzorger.
- Loyaliteit van militairen bestaat uit het vertrouwen dat zij hebben in een geestelijk verzorger.
- Loyaliteit van militairen bestaat uit het hebben van een wederkerige relatie met een geestelijk verzorger.³⁰

Tijdens het open coderen stuitte dit onderzoek op relevante uitspraken over loyaliteit richting een geestelijk verzorger van defensie. Daarbij bleek dat er naast parallelliteit met de loyaliteitsindicatoren uit de intergenerationele theorie van Nagy ook andere indicaties van loyaliteit een rol spelen. Het lijkt er op dat militairen een bredere kijk hebben op wat loyaliteit voor hen betekent en hoe zij deze loyaliteit uiten richting een geestelijk verzorger. Ook deze tekstdelen zijn van belang voor het onderzoek en werden daarom voorzien van aanvullende open codes. Er vormden zich vijf additionele indicaties waarlangs loyaliteit richting een geestelijk verzorger kan worden ervaren.

Denominatief

Denominatief (16 quotaties)³¹

- GV is iets met geloof en wordt niet langer herkend

³⁰ Zie bijlage 12 Totaaloverzichtsschema loyaliteitsindicatoren Nagy

³¹ Zie bijlage 13 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Denominatief

- GV momenten
- Houding richting GV

Loyaliteit van militairen kan ook worden waargenomen door de eigen aangemeten houding tot het denominatieve karakter van geestelijke zorg van defensie. Het denominatieve karakter kan duidelijk naar voren komen in momenten van geestelijke zorg. ‘GV momenten’ dragen volgens militairen bij aan loyaliteit met geestelijk verzorgers van defensie, maar de specifieke denominatieve inkleuring van die momenten lijken veel minder van belang.³² Ervaringen van militairen met deze ‘GV momenten’ wijzen op een onderlinge loyaliteit tussen militairen en geestelijk verzorgers.

1:38 ‘hoe dat hij invulling gaf aan zijn, aan zijn functie in rol als GV-er. Ja dat heeft ertoe bijgedragen dat ik daar van meet af aan ook in meegenomen werd en dat ik daar ook de meerwaarde van zag’. (15931:16124) - D 1: Luitenant Kolonel 1

4:28 ‘Nou ja, wat ik dan wel merk, bijvoorbeeld met een boek, was het verhaal van de aal... ken je het? Van die aalmoezenier. Hij was zo gek als een deur. Ja, maar juist omdat die zo gek als een deur was voor de mensen met wie hij in de missie was. Maar was hij wel een euh... hij was een speler. Ja, hij deed er toe. En ik weet. Er zijn mensen die die niet gelovig waren. Of wat dan... die zeggen ik ga toch euh naar je toe. Ik ga naar jouw kerkdienst toe. Puur als een soort bezinningsmoment. Dat vind ik wel knap. Dat vind ik mooi. Daar zit wel die geloofwaardigheid in die jij bedoelt, maar je moet je dan wel bewijzen’. (18179:18789) - D 4: Luitenant Kolonel 2

De eigen houding van militairen tot het denominatieve karakter van geestelijke zorg wordt daarin ook meegewogen. Uit deze houding van militairen blijkt dat zij zich verbonden voelen met de persoon van een geestelijk verzorger, maar niet perse veel op hebben met het geloof van de geestelijk verzorger of met het gedachtegoed van de zendende organisatie. Het valt daarbij op dat militairen geestelijke zorg toch sterk verbinden aan een geloof of geloofsovertuiging. Het denominatieve karakter van geestelijke zorg bij defensie lijkt desondanks geen obstakel te zijn voor deze militairen om zich loyaal op te stellen. Evenmin is geloven een voorwaarde om loyaliteit te ervaren. In elk geval tekent zich hier iets opmerkelijks af. Geestelijke zorg wordt geassocieerd met geloven en militairen uiten zich minder of niet gelovig,

³² ‘GV-momenten’ zijn volgens militairen vieringen of bezinningsbijeenkomsten die door een geestelijk verzorger worden georganiseerd.

maar ervaren toch loyaliteit met een ambtelijk aangestelde geestelijk verzorger. Militairen zijn loyaal aan een geestelijk verzorger vanwege de positieve ervaringen met de invulling van ‘GV momenten’ bij defensie.³³

Taak

Taak (29 quotaties)³⁴

- Taak van een GV-er
- Tip voor de GV-er
- Ervaringen met de taak van een GV-er

Loyaal gedrag laat zich ook kenmerken in de ervaringen die militairen hebben met de taak van een geestelijk verzorger. De taak van een geestelijk verzorger wordt weliswaar verschillend omschreven, maar in de uitvoering ervan is zij dienstbaar aan iedereen binnen de organisatie.

2:13 ‘mijn ervaring is dat commandanten en heb ik zelf ook altijd een heel hoog ambitieniveau hebben. En die kennen dus maar één richting. Dus gaan! Ja, dus de tegenhanger en ook een thermometer die een rol als geestelijk verzorger heeft en niet alleen in de lijn van persoonlijke hulp of zorg want daar kan een persoon altijd zelf een beroep op doen, is dat ook wel een remmende factor voor een commandant of iemand voor een adviserende rol. En dat is gewoon harstikke goed. Dat moet ook blijven’. (7046:7536) - D 2: Kapitein

De opvattingen over de taak van een geestelijk verzorger worden nauw verbonden met de ervaringen die militairen hebben met de uitvoering van de taak van een geestelijk verzorger. Verschillende tekstdelen illustreren deze ervaringen van onderlinge werkzame relaties als positief. De mate waarin loyaliteit met een geestelijk verzorger wordt ervaren, wordt nauw verbonden aan diens taak en de ervaringen met de uitvoering ervan. Door open te coderen worden tips, ervaringen en opvattingen met betrekking tot de taak van een geestelijk verzorger zichtbaar. Op grond van deze betrokkenheid van militairen tot de taak van een geestelijk verzorger kan loyaliteit in een bepaalde mate worden verondersteld. Militairen

³³ Zie bijlage 14 Report loyaliteitsindicator Denominatief

³⁴ Zie bijlage 15 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Taak

ervaren loyaliteit met een geestelijk verzorger vanwege de taak die een geestelijk verzorger uitvoert.³⁵

Rangonderscheiding

Rangonderscheiding (13 quotaties)³⁶

- Dragen van een uniform is loyaal
- Rang belemmert loyaliteit
- Rang bevordert loyaliteit

De bijzondere positie van een geestelijk verzorger binnen defensie wordt zichtbaar gemaakt door het dragen van een militair uniform met rangonderscheidingstekens. Geestelijk verzorgers van defensie zijn geüniformeerd, maar zij staan niet in een bevelstructuur dus geven zij geen bevelen noch hoeven zij zich te verantwoorden bij de commandant. Het dragen van een uniform met rangonderscheidingstekens door geestelijk verzorgers wordt door militairen naar voren gebracht als indicator van loyaal gedrag. Het dragen van een uniform vergroot de herkenbaarheid van een geestelijk verzorger van defensie. Militairen ervaren dat een geestelijk verzorger daarom deel is van een militaire eenheid.

6:9 ‘Dus als ze mee op missie zijn, dan gaat de aal of de dominee, die gaat gewoon mee. Of de humanist en die maakt ook deel uit van dat team. En dan is er helemaal geen d... d... de kwaliteit is niet eens ter discussie. Hij draagt het uniform, maar hij maakt deel uit van van van van je eenheid’. (9048:9335) – D 6: Brigade Adjutant

Rang en hiërarchie spelen een grote rol binnen defensie. Deel hebben aan deze organisatie betekent deel ervan zijn door het dragen van rangonderscheidingstekens. Een militaire rang kan daarin bevorderlijk werken om contact te leggen met militairen. Het blijft echter wel de vraag of dit de onafhankelijkheid van een geestelijk verzorger en de vrije toegang tot een geestelijk verzorger niet in de weg staat. Niet alle militairen zijn er van doordrongen dat een geestelijk verzorger op gelijke voet met ze spreekt ook al zeggen

³⁵ Zie bijlage 16 Report loyaliteitsindicator Taak

³⁶ Zie bijlage 17 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Rangonderscheiding

rangonderscheidingstekens iets anders. Een paradox tekent zich hier af dat het dragen van een uniform loyaal gedrag kan bevorderen, maar eveneens kan belemmeren in het contact met alle militairen en dan met name richting manschappen. Een geüniformeerd geestelijk verzorger kan de ervaring van loyaliteit van militairen met een geestelijk verzorger indiceren, maar kan de ervaring eveneens belemmeren. Het dragen van een uniform door een geestelijk verzorger kan de loyaliteit met militairen versterken.³⁷

Persoon

Persoon (52 quotaties)³⁸

- Loyaliteit is afhankelijk van de persoon van de GV-er
- Voorbeelden van ervaringen met een GV-er die bijdragen aan loyaliteit
- GV-er moet benaderbaar zijn om loyaliteit te ervaren

Loyaal gedrag wordt door militairen nauw verbonden met de persoon van de geestelijk verzorger. Volgens militairen moet een geestelijk verzorger benaderbaar zijn om loyaliteit te ervaren. Militairen vinden dat de drempel zo laag mogelijk moet worden gelegd om in contact te komen met een geestelijk verzorger.

45

3:20 ‘Maar daar kom je gauw achter als je een gesprek gehad met met een geestelijk verzorger. Je moet op een bepaalde klik hebben. Bedoel van als je iets in vertrouwen wil vertellen, ongeacht naar wie dat is, dan doe je dat altijd alleen maar als er een klik is. En als je echt iemand vertrouwt, als je geestelijk verzorger al niet meer zou kunnen vertrouwen de dan he... Ja, dan denk ik dat we heel ver weg zijn’. (9301:9705) - D 3: Majoor

De persoonskernmerken van een geestelijk verzorger dragen bij in de mate waarin er sprake is van loyaliteit.

5:16 ‘Iedere persoon is natuurlijk anders en bij sommige eenheden zal het misschien wat minder. Euh ja, daar zijn de mensen wet harder. Om het zo maar te zeggen. Ja, dan zal het lastiger zijn voor een GV-er om om de mensen te benaderen en de gesprekken te hebben. Maar ik denk dat dat gewoon echt aan de persoon ligt. (8817:9130) - D 5: Sergeant Majoor

³⁷ Zie bijlage 18 Report loyaliteitsindicator Rangonderscheiding

³⁸ Zie bijlage 19 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Persoon

Alle geïnterviewde militairen vinden de persoonlijkheid van een geestelijk verzorger belangrijk voor het ervaren van loyaliteit met een geestelijk verzorger. Er kan sprake zijn van een loyale omgang richting een geestelijk verzorger, maar dit is evenwel afhankelijk van het karakter van een geestelijk verzorger.

5:17 'Ja, ik denk wel dat dat natuurlijk aan de persoon ligt van de GV-er aan de persoon zeg maar. Euh, waar je het gesprek mee aangaat. Die moet daar ook voor openstaan. Maar ik denk dat. Euh euh'. (9410:9600) - D 5: Sergeant Majoor

7:24 'Ja da's denk ik een beetje de feeling hebben met wat voor club, wat voor mensen je te maken hebt. Dat dat wel heel erg belangrijk is'. (13013:13148) - D 7: Sergeant

In verschillende voorbeelden leggen militairen uit hoe zij loyaliteit verbinden aan de persoonlijkheid van de geestelijk verzorger. Het lijkt daarbij te gaan om *wat* een geestelijk verzorger deed. De wijze van handelen van de geestelijk verzorger komt volgens de militairen voort uit diens persoonlijkheid. Militairen koppelen loyaal gedrag aan de persoon die een geestelijk verzorger is.³⁹

Zichtbaarheid

Zichtbaarheid (30 quotaties)⁴⁰

- Waarde van GV tijdens uitzendingen
- Zichtbaarheid van de GV zorgt voor loyaliteit
- GV-er moet benaderbaar zijn om loyaliteit te ervaren
- Voorbeeld van noodzakelijke aanwezigheid GV-er

Loyaliteit wordt door militairen ook ervaren wanneer een geestelijk verzorger zichtbaar is binnen de organisatie. Daarvoor moet een geestelijk verzorger benaderbaar zijn voor militairen. Deze benaderbaarheid werd al eerder verbonden aan de persoon van een geestelijk verzorger en kan ook hier gekoppeld worden aan de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger. Het verschil is dat niet enkel de persoon er toe doet, maar dat deze benaderbaarheid de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger in de organisatie vergroot. Er kan immers pas sprake zijn van

³⁹ Zie bijlage 20 Report loyaliteitsindicator Persoon

⁴⁰ Zie bijlage 21 Overzichtsschema loyaliteitsindicator Zichtbaarheid

groeïende loyaliteit wanneer er contact ontstaat tussen militairen en geestelijk verzorgers vanwege de zichtbare aanwezigheid van een geestelijk verzorger.

6:29 'Ja de zichtbaarheid, ja zichtbaarheid, herkenbaarheid en uhm enne dat hoeft ook niet elke dag te zijn, maar regelmatig. Dat is... dat is goed. Ik denk dat dat de basis zou moeten zijn. Ja'. (19409:19597) - D 6: Brigade Adjudant

1:27 'Het belangrijkste vind ik als commandant.... hm, dat men zichtbaar is. Tja dat ze in ieder geval weten waar kunnen we de hulp de steun krijgen?' (10638:10779) - D 1: Luitenant Kolonel 1

De zichtbaarheid van een geestelijk verzorger op uitzending draagt ook bij aan loyaal gedrag dat militairen ervaren richting een geestelijk verzorger. Deze zichtbaarheid wordt uitgelegd als het aanwezig zijn van een geestelijk verzorger of herkenbaarheid van een geestelijk verzorger op de werkvloer. Militairen hechten aan deze zichtbaarheid en benoemen daarin de actieve rol van een geestelijk verzorger zelf. De zichtbaarheid van een geestelijk verzorger in tijden van nood bevordert de band met militairen. Loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger kan door nood ontstaan, maar vindt haar grond in de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger. Militairen ervaren loyaliteit wanneer een geestelijk verzorger zichtbaar aanwezig is.⁴¹

Met deze vijf additionele loyaliteitsindicatoren wordt inzichtelijk gemaakt dat militairen in meer of mindere mate loyaliteit richting een geestelijk verzorger van defensie ervaren. Loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger kan op de volgende wijze worden samengevat:

- Loyaal gedrag van militairen staat in relatie tot het denominatieve karakter van geestelijke zorg bij defensie.
- Loyaal gedrag van militairen bestaat uit persoonlijke ervaringen met de taak van een geestelijk verzorger.
- Loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger wordt versterkt als de geestelijk verzorger zich door het dragen van een militair

⁴¹ Zie bijlage 22 Report loyaliteitsindicator Zichtbaarheid

uniform met rangonderscheidingstekens zichtbaar engageert met de militaire eenheid of organisatie.

- Loyaal gedrag van militairen is verbonden met de persoon van de geestelijk verzorger.
- Loyaal gedrag van militairen is verbonden met de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger binnen de organisatie.⁴²

De bovenstaande additionele indicatoren van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger komen voort uit de ervaringen die in het verleden zijn opgedaan, maar verwoorden ook een mate van de nu aanwezige loyaliteit richting een geestelijk verzorger. Deze additionele indicatoren zijn van betekenis in de militaire context waarbinnen zij werden uitgesproken. Los hiervan heeft de onderzoeker door het open coderen grip gekregen op de hoeveelheid informatie uit de interviews.⁴³ Onderlinge relaties of grotere verbanden worden daarmee nog niet aangetoond. Als vanzelf kan de volgende stap, namelijk die van het axiaal coderen, worden gezet.

3.2.3 Axiaal coderen

Door het stellen van interviewvragen werd er een aanzet gegeven om militairen te laten reflecteren over loyaliteit. De resultaten van een open codering tonen aan dat er wel degelijk sprake is van loyaal gedrag van militairen richting een geestelijk verzorger. Echter, de verschillende open codes zijn onderling nog niet met elkaar vergeleken en verbonden. Met de volgende stap in dit onderzoek, het axiaal coderen, worden deze open codes met elkaar vergeleken op overeenkomsten en verschillen. Dit axiaal coderen voegt een open codering samen in groepen van gelijke strekking en herbenoemt deze groepen met een nieuwe code. De puzzelstukjes worden gesorteerd op kleur, gelijkheid en op wat je erop ziet (Friese 2019).

⁴² Zie bijlage 23 Totaaloverzichtsschema additionele loyaliteitsindicatoren

⁴³ Zie bijlage 24 Overzichtsschema open codering

Kijkend naar de lijst van open codes valt op dat de ervaren loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger gelijkenissen tonen met de vijf loyaliteitsindicatoren uit de theorie van Nagy. Dit is niet geheel verwonderlijk, omdat de theorie van Nagy een ideaal vertrekpunt bleek om loyaliteit binnen een militaire context te onderzoeken. Met deze theorie in het achterhoofd werden deze vijf indicatoren gecodeerd. Daarnaast is er sprake van additionele loyaliteit richting een geestelijk verzorger. Deze additionele loyaliteit is gebleken tijdens de open codering en is derhalve aanvullend voor het onderzoek naar loyaliteit. Door het transcript nogmaals te lezen en het ditmaal axiaal te coderen, ontstonden er nieuwe groepen op basis van inhoudelijke overeenkomsten. Bijgevolg wordt duidelijk hoe loyaliteit zich uit richting een geestelijk verzorger. De axiale codering voor dit onderzoek leverde vier nieuwe groepscode op: relationele loyaliteit, persoonsloyaliteit, functionele loyaliteit en zichtbaarheidsloyaliteit

3.2.3.1 *Relationele loyaliteit (147 quotaties)*

Deze axiale code voegt vijf open codes samen die betrekking hebben op een betrouwbare *relatie* met een geestelijk verzorger. *Trouw* verbindt militairen aan elkaar. Militairen ervaren loyaliteit in relaties door te *zorgen voor elkaar*. In relaties *ontvangen* militairen zorg van iemand anders. Militairen hebben daardoor *vertrouwen* in de werkrelatie met een geestelijk verzorger. Er is sprake van een *wederkerige* relatie tussen militairen en een geestelijk verzorger.

3:27 ‘Ja, weet je ik vind elk gesprek wat ik heb met, zeker met geestelijk verzorgers hier en dat af en toe is toch gewoon echt gewoon het gezellige babbeltje maken is is wel euh komt wel vanuit de mens en niet vanuit de professie van ik moet het doen. Dus dat dat dus hé het is wel wederkerig ja’. (13811:14101) - D 3: Majoor

2:9 ‘Kijk, die mensen met uitzendervaring, vragen kunnen, euh, trouw zweren aan die geestelijk verzorger. Dat is altijd een uitlaatklep. Op bepaalde momenten dat je effe uhm met je gedachten ergens anders moet zijn moet zijn of wil zijn, dan zweer ik echt trouw aan iemand die onafhankelijk is van de opdrachtgever die altijd een luisterend oor heeft of jou met de raad een advies op weg kan helpen’. (5677:6069) - D 2: Kapitein

Militairen ervaren loyaliteit wanneer er sprake is van een onderliggende relatie met een geestelijk verzorger. De verwevenheid van de hier gegroepeerde

loyaliteitsindicatoren uitend zich in relaties tussen mensen. In de relatie tussen militairen en een geestelijk verzorger worden deze loyaliteitsindicatoren ervaren.

3.2.3.2 *Persoonsloyaliteit (52 quotaties)*

Deze axiale codering bevestigt het inzicht dat loyaliteit mede afhankelijk is van de *persoonskaracteristieken* van een geestelijk verzorger van defensie. Militairen gedragen zich loyaal richting een geestelijk verzorger vanwege de persoon die hij of zij is. Militairen ervaren loyaliteit met wat in hun ogen een goede geestelijk verzorger is.

1:37 'maar daar begon ik al mee dat dat van mij was voor de persoon die er op dat moment was en hoe dat hij invulling gaf aan zijn, aan zijn functie in rol als GV-er. Ja dat heeft ertoe bijgedragen dat ik daar van meet af aan ook in meegenomen werd en dat ik daar ook de meerwaarde van zag'. (15841:16124) - D 1: Luitenant Kolonel 1

2:21 'Euh ja zeker. Euh, persoonsgebonden? Euh. Ja het is net. Euh. Ja, de persoon zelf in welke levensfase zit die of achtergrond heeft die. Hoe komt binnen of buiten bij defensie. Euh, heeft ie wat zaken bij bepaalde eenheden meegekregen. Bagage die hij heeft. Ja ja, het is dan ook aan hoe de persoon die zichzelf opstelt, denk ik. Hoe hij zichzelf positioneert'. (11009:11369) - D 2: Kapitein

De bovenstaande citaten bevestigen de persoonsafhankelijke loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. In meer of mindere mate wordt loyaliteit door militairen gekoppeld aan de persoon van de geestelijk verzorger.

3.2.3.3 *Functionele loyaliteit (58 quotaties)*

Deze axiale codering over *functionele* loyaliteit groepeert drie verschillende open codes tot een nieuwe groep. Militairen tonen zich loyaal aan de invulling van geestelijke verzorging bij defensie die mede op basis van het *denominatieve* karakter tot stand komt. Loyaliteit komt voort uit de ervaringen die militairen hebben met de *taak* van een geestelijk verzorger. Loyaliteit wordt zichtbaar gemaakt door het dragen van een militair uniform met *rangonderscheidingstekens* door geestelijk verzorgers. Anders dan persoonsloyaliteit is hier sprake van loyaliteit die zich verbindt aan de geleverde prestaties van een geestelijk verzorger.

4:28 ‘Nou ja, wat ik dan wel merk, bijvoorbeeld met een boek, was het verhaal van de aal... ken je het? Van die aalmoezenier. Hij was zo gek als een deur. Ja, maar juist omdat die zo gek als een deur was voor de mensen met wie hij in de missie was. Maar was hij wel een euh... hij was een speler. Ja, hij deed er toe. En ik weet. Er zijn mensen die die niet gelovig waren. Of wat dan... die zeggen ik ga toch euh naar je toe. Ik ga naar jouw kerkdienst toe. Puur als een soort bezinningsmoment. Dat vind ik wel knap. Dat vind ik mooi. Daar zit wel die geloofwaardigheid in die jij bedoelt, maar je moet je dan wel bewijzen’. (18179:18789) - D 4: Luitenant Kolonel 2

6:30 ‘Nee, maar ik... ik ben heel erg blij dat we wel aandacht voor zoiets is. Zogenaamde soft skills. Euh, vind ik heel belangrijk’. (20112:20236) - D 6: Brigade Adjutant

De bovenstaande citaten spreken waardering uit voor de uitvoering van het werk van een geestelijk verzorger van defensie. Militairen tonen zich hierom loyaal aan de functie die een geestelijk verzorger bij defensie bekleedt.

3.2.3.4 Zichtbaarheidsloyaliteit (30 quotaties)

Deze axiale codering benoemt de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger van defensie als belangrijke indicatie van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Een geestelijk verzorger moet benaderbaar zijn om het contact met militairen te kunnen leggen. Deze zichtbaarheid ontstaat door de herkenning van de geestelijk verzorger op de werkvloer. De mate waarin dit wordt opgemerkt biedt de mogelijkheid voor militairen loyaal te zijn aan een geestelijk verzorger.

2:41 ‘Uhm, je kunt niet altijd overal zijn, maar je aanwezigheid bij bepaalde op momenten te pas en te onpas en daar heel veel in differentiëren, ja, ik denk dat dat echt heel veel zoden aan de dijk zet voor militairen omdat ik denk van ja, want als echt lid van onze club.. Ik zie hem overal terug en niet altijd maar duidelijk liep hij hiermee met de speedmars en daar staat die in één keer aan het einde van een binnenkomst. Hij is op de thuisfrontdag. Hij is, hij euh, ik kom in één keer in de les zitten terwijl wij een kazerne dienst hebben. Hij is in één keer bezig met sport en dat hoeft niet elke week al dat soort momenten. Maar als je dat her en der doet, ik denk dan dat je dan jezelf het beste kan positioneren en in korte tijd en heel snel één van de club wordt’. (23016:23790) - D 2: Kapitein

Het axiaal coderen leverde vier nieuwe groepscode op. Door te coderen naar een hoger abstractie niveau kon er meer specifiek worden aangeduid wat loyaliteit tussen militairen en geestelijk verzorgers tot stand bracht. Loyaliteit wordt ervaren in relaties, vanwege de persoon van de geestelijk verzorger, diens functioneren en zichtbaarheid op de werkvloer. De laatste stap in dit proces is het selectief coderen

waarbij alle axiale coderingen nog een keer worden nagelopen op overeenkomsten en verbanden.

3.2.4 Selectief coderen

In het proces van analyseren en coderen bleek al snel dat er sprake is van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Militairen uitten zich daarin niet alleen loyaal overeenkomstig de theorie van Nagy, maar ervaren ook additioneel loyaal gedrag richting een geestelijk verzorger. Het axiaal coderen van deze uitkomsten leidde tot vier groepscode. Het selectief coderen analyseert deze groepscode van deze axiale codering en legt verbanden waar dat mogelijk is. Door dit te doen ontwikkelt zich een perspectief op loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. De afbeelding van de puzzel wordt herkenbaar gemaakt door de verschillende onderdelen bijéén te brengen (Friese 2019).

Door het selectief coderen ontstaat een eindoverzicht van het resultaat over de verschillende fasen van het coderingsproces. De verschillende fasen kunnen namelijk tijdens het coderen wat vervagen en zijn niet altijd duidelijk te onderscheiden. Echter, coderen is een proces dat zich ontwikkelt van ruwe data tot een omschreven theorie (Marks 2004). Het selectief coderen ordent de uitkomsten van stappen in het coderingsproces in een totaaloverzicht. Deze uitkomst vormt een nieuw inzicht op bestaande theorieën en vormt op zichzelf een conceptuele theorie.

Door een selectieve codering toe te passen vormden zich twee nieuwe hoofdcodes die de kern vormen van wat loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger inhoudt: ambtelijk beschikbaar en ambtelijk competent. De ambtelijke aanstelling van een geestelijk verzorger waarborgt de vrije toegang van geestelijke zorg voor alle militairen. Loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger bestaat echter niet alleen uit het ambt dat een geestelijk verzorger draagt, maar komt in de kern tot stand door diens beschikbaarheid en competente invulling van dit ambt. Het dragen van dit ambt zorgt voor de beschikbaarheid van een geestelijk verzorger bij defensie. Door het dragen van dit ambt is het mogelijk om ervaringen op te doen met een competent geestelijk verzorger van defensie.

3.2.4.1 *Ambtelijk beschikbaar*

De hier toegepaste selectieve codering voegt de functionele loyaliteit met de zichtbaarheidsloyaliteit samen in het conceptueel begrip van *ambtelijke beschikbaarheid* van een geestelijk verzorger. Op basis van voorgaande analyses van het transcript kan worden gesteld dat loyaliteit mede uit de ambtelijke beschikbaarheid van een geestelijk verzorger bestaat. Dit abstract niveau van denken over loyaliteit vindt haar grond in alle voorgaande codes over bestaande loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger van defensie. Een selectieve codering benoemt het ambtelijk beschikbaar zijn van een geestelijk verzorger van defensie als de kern van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Het ambtelijk beschikbaar zijn van een geestelijk verzorger veronderstelt de zichtbaarheid van een geestelijk verzorger en zijn functionele optreden binnen een militaire organisatie. Eveneens suggereert deze selectieve code dat loyaliteit met een geestelijk verzorger door elke militair kan worden ervaren vanwege de ambtsaanstelling van een geestelijk verzorger van defensie.

53

4:17 ‘De geestelijk verzorger die heeft een speciale rol om overkoepelend aan geloof of wat dan ook een overkoepelend aan hiërarchische structuren en andere netwerken daarin voor het welzijn van euh, van ons te waken. En als de geestelijk verzorger er aankomt van he (Naam) er speelt iets... (Naam) is hier aanwezig, we hebben het een paar keer gehad. Nu ja dan. Euh, dan weet je daar speelt iets. En dan ga je daar mee euh, dan luister je daarna en dan ga je dingen doen’. (10529:10992) - D 4: Luitenant Kolonel 2

8:19 ‘Ik heb het eigenlijk al in algemeen al gezegd. Ik weet waar bij euh... waar ik een geestelijk verzorger kan vinden. Uhm. Uhm. Als ik ergens mee zit. Ja, vertrouwen heb ik in, in en in de persoon, zeg maar ja dat het wel de... dat GV-er ook loyaal naar mij is om het besprokene tussen ons te houden’. (11763:12057) - D 8: Adjutant

In de bovenstaande citaten verwoorden militairen hun ervaringen van loyaliteit richting een geestelijk verzorger vanwege diens ambtelijke beschikbaarheid.

3.2.4.2 *Ambtelijk competent*

Een tweede selectieve code voegt de relationele loyaliteit met de persoonsloyaliteit samen in het conceptueel begrip van *ambtelijke competentie* van een geestelijk verzorger. Voorts kan worden aangenomen dat loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger mede uit de ambtelijke competentie van een geestelijk

verzorger van defensie bestaat. Het ambtelijk competent zijn veronderstelt de eerder benoemde relatiebekwaamheid van een geestelijk verzorger en de eigen ingebrachte persoonlijkheid van een geestelijk verzorger. Opmerkelijk is hier te noemen dat niet alle ervaringen bijdragen aan loyaliteit richting een geestelijk verzorger.

5:13 'Ik heb daar zeker wel vertrouwen in. Zeg maar in euh, over het algemeen in de kennis en kunde. Zeg maar. En ik denk dat je ook een geestelijk verzorger wordt, zeg maar omdat je mensen wil helpen. Dus ik ik denk ik daar geloof ik wel in zeg maar. Maar uhm dus. Dus ja, het vertrouwen in in de de persoon met de met de functie die hij uit beoefent heb ik...'. (7484:7836) - D 5: Sergeant Majoor

3:20 'Maar daar kom je gauw achter als je een gesprek gehad met met een geestelijk verzorger. Je moet op een bepaalde klik hebben. Bedoel van als je iets in vertrouwen wil vertellen, ongeacht naar wie dat is, dan doe je dat altijd alleen maar als er een klik is. En als je echt iemand vertrouwt, als je geestelijk verzorger al niet meer zou kunnen vertrouwen de dan he... Ja, dan denk ik dat we heel ver weg zijn. (9301:9705) - D 3: Majoor

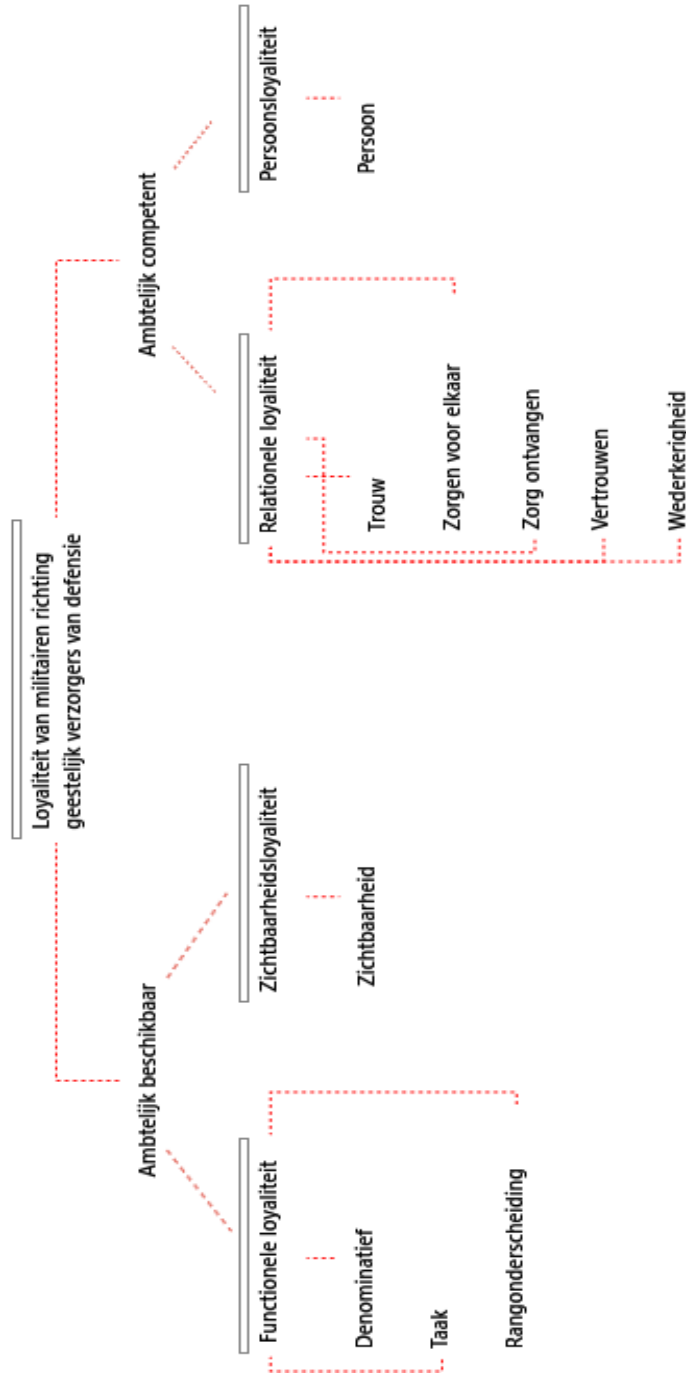
Op grond van de bovenstaande citaten is er sprake van loyaliteit richting een geestelijk verzorger vanwege diens ambtelijke competentie. Echter, hier lijkt de uitwerking van de ambtelijke competentie tot loyaliteit vooraf te gaan aan positieve ervaringen met een geestelijk verzorger van defensie.

Het selectief coderen leverde voor dit onderzoek twee nieuwe hoofdcodes op. Hierdoor is het mogelijk geworden een overzichtsperspectief te formuleren van loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers van defensie. Militairen ervaren loyaliteit richting een geestelijk verzorger vanwege de ambtelijke beschikbaarheid en de ambtelijke competentie van een geestelijk verzorger.

3.3 Conclusie

In dit hoofdstuk werd er verslag gedaan van de opzet en de resultaten van het kwalitatief onderzoek naar loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Deze paragraaf licht aan de hand van een schema de resultaten toe en ondersteunt visueel de beantwoording van de hoofdvraag. Schematisch kan loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers van defensie als volgt worden voorgesteld:

Schema 'Loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers van defensie'

De gevonden resultaten vinden hun grond in de analyse van data die zijn verkregen uit de interviews. De focus bij de analyse van deze data lag bij de ervaringen van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Het proces van coderen heeft bijgedragen aan het inzichtelijk maken van een beter begrip van deze loyaliteit. De theorie van Nagy was de opstap om deze veronderstelde loyaliteit in een militaire context te onderzoeken.

Met deze theorie in het achterhoofd konden er vijf loyaliteitsindicatoren worden geïdentificeerd. Daarnaast leverde dit kwalitatief onderzoek op basis van ervaringen van militairen nog vijf additionele loyaliteitsindicatoren op. Alle indicatoren stonden in een open codering naast elkaar en zijn in een eerste analyse een weergave van de manieren waarop militairen loyaliteit richting een geestelijk verzorger ervaren.

Vervolgens zijn er zorgvuldige stappen gezet om na te gaan of er sprake was van onderlinge verbanden en gelijkenissen van deze ervaringen van loyaal gedrag. Door middel van axiale codering ontstonden er vier, meer specifieke, inzichten over loyaal gedrag. Zo werd inzichtelijk gemaakt dat loyaliteit wordt ervaren in relaties, vanwege de persoon van de geestelijk verzorger, diens functioneren en zichtbaarheid op de werkvloer. De laatste stap in dit proces was het selectief coderen. Een manier om alle axiale coderingen nog een keer na te lopen op gelijkenissen en verbanden. Deze selectieve codering bracht het perspectief met zich mee dat loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger voortkomt uit de ambtelijke beschikbaarheid en ambtelijke competentie van een geestelijk verzorger van defensie.

Dit iteratief proces van coderen, dat bestaat uit herhaling van stappen en het opnieuw ordenen of aanpassen van codes, leidde tot deze resultaten die geborgd zijn in de uitspraken van militairen en beantwoorden daarmee de hoofdvraag uit dit onderzoek. In herinnering vastgesteld:

Welke ervaringen van loyaliteit hebben militairen richting geestelijk verzorgers van defensie en waar bestaat deze veronderstelde loyaliteit uit?

Dit onderzoek beoogde na te gaan of militairen ook daadwerkelijk, zoals aanvankelijk aangenomen werd, loyaliteit ervaren richting een geestelijk verzorger en, zo ja, waar deze loyaliteit dan uit bestaat. Met de resultaten van het coderingsproces werden ervaringen van loyaliteit van militairen richting geestelijk verzorgers benoemt, gespecificeerd en in een overzichtsperspectief gezet.

Komend tot beantwoording van de hoofdvraag kan het volgende worden vastgesteld. Ja, er is sprake van een bepaalde mate van loyaliteit vanwege de ervaringen van militairen met de ambtelijke beschikbaarheid van een geestelijk verzorger van defensie. Eveneens is er sprake van een bepaalde mate van loyaliteit vanwege de ervaringen van militairen met de ambtelijke competentie van een geestelijk verzorger van defensie. Waarbij moet worden opgemerkt dat loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger niet als vanzelfsprekend mag worden beschouwd. De ambtelijke beschikbaarheid en de ambtelijke competentie van een geestelijk verzorger dragen in zichzelf het groeipotentieel om ervaringen van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger op te doen.

Samenvattend kan de bovenstaande onderzoeksvraag als volgt worden beantwoord: Loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger ontstaat naar de mate waarin of wanneer een geestelijk verzorger zich ambtelijk beschikbaar en competent toont.

Hoofdstuk 4 Conclusies en aanbevelingen

In dit laatste hoofdstuk wordt teruggekeken op het proces van dit onderzoek en de uitkomsten daarvan. Er wordt stilgestaan bij de betekenis van de intergenerationele theorie van Nagy binnen een militaire context en bij de geldigheid van de uitkomsten van het onderzoek. Voorts wordt de betekenis van dit onderzoek voor een geestelijk verzorger van defensie geëvalueerd. Tot slot een korte reflectie van de onderzoeker met daarbij een handvol aanbevelingen die het belang van verder onderzoek naar ervaringen van militairen met geestelijk verzorgers van defensie nogmaals onderstrepen.

4.1 Terugblik op het onderzoek

Dit onderzoek wil een praktische bijdrage leveren aan de positie van een geestelijk verzorger van defensie en kadert daarom binnen de opvatting dat militairen geestelijke verzorging behoeven en dat deze zorg een bijdrage levert aan het geestelijk welbevinden van militairen.

In een zoektocht om daaraan een wetenschappelijk bijdrage te leveren, bleek al snel dat over het belang van geestelijke verzorging aan militairen al veel is gepubliceerd. De focus van deze onderzoeken ligt vaak bij de organisatie van de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie en bij de afbakening van het denominatieve karakter van geestelijke verzorging van defensie. Er is onderzoek gedaan naar het gebruik van een methodische aandacht voor morele vorming binnen de krijgsmacht (De Boer 2012; Van Iersel 2013; Wildering 2014; 2016). Over de zorg voor veteranen schreef Van Iersel een boek (Van Iersel 2014). Ook in publicaties in de reeks 'religie en veiligheid' van Van Iersel wordt een meer overkoepelende optiek beschreven van de rol van religie en cultuur, politiek en ontwikkelingen op het terrein van geestelijke verzorging van defensie (Van Iersel 2016; 2018; 2020). Deze meer theoretisch gerichte publicaties dragen bij aan de betekenis en ontwikkelingen van de geestelijke verzorging van defensie. De vraag rees welke meer praktische

onderzoeksvraag een nieuw licht kon werpen op de reeds bestaande wetenschappelijk kennis van geestelijke verzorging van defensie.

Parallel aan deze zoektocht liep de onderzoeker stage bij de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie. In het contact met militairen en geestelijk verzorgers stuitte de onderzoeker als vanzelf op een onderzoeksthema. Het viel de onderzoeker namelijk als buitenstaander op dat onderlinge loyaliteit of loyaal gedrag van militairen een zeer grote rol speelt in het werk van militairen. Een geestelijk verzorger van defensie zou toch onderdeel van deze loyaliteit moeten zijn? Vreemd genoeg bestond daarover geen helder beeld en de vraag rees of dit ooit wetenschappelijk was onderzocht.

In een verkenning rondom dit thema stuitte de onderzoeker op het kwantitatieve onderzoek van Bernts (Bernts 2014). In dit rapport wordt de noodzaak uitgesproken meer kwalitatief onderzoek te doen naar een inhoudelijke legitimering van geestelijke verzorging van defensie voor de periode van 2014 - 2020 . In het e-mail contact dat de onderzoeker daarop met de hoofdonderzoeker van dit rapport had, bleek dat er geen gevolg is gegeven aan deze oproep. De reden zou liggen in het feit dat op de achtergrond speelt dat de zendende instanties van mening verschillen over hoe kwaliteit in dit opzicht beoordeeld moet worden. Er bestaat kennelijk een verschil in opvattingen tussen de diensten over hetgeen een bijdrage kan leveren aan de legitimatie van geestelijke verzorging van defensie. Bijgevolg kunnen de resultaten van dit onderzoek wellicht een helpende hand bieden de verschillende meningen hieromtrent te overbruggen.

In dit proces van het zoeken naar de grond van dit onderzoek bleef een uitspraak van een geestelijk verzorger van defensie bij de onderzoeker hangen. Een geestelijk verzorger sprak zich uit over de noodzaak van de aanwezigheid van geestelijk verzorgers bij defensie. Geestelijk verzorgers zouden pas worden gemist als ze er niet meer zijn. Maar hoe zit het dan met de aanwezigheid van geestelijk verzorgers van defensie? En wie vindt iets van deze aanwezigheid? Al deze gedachten hebben ertoe geleid een kwalitatief onderzoek op te zetten naar de ervaringen van loyaliteit

van militairen richting een geestelijk verzorger. Op basis van een zorgplicht voor defensiepersoneel kan een zekere loyaliteit richting een geestelijk verzorger worden verondersteld. Een geestelijk verzorger kan deel zijn van de loyaliteit die militairen onderling ervaren, maar het was de vraag of dit klopte en kon worden aangetoond.

4.2 Theoretische reflecties op het onderzoek

In deze paragraaf worden de resultaten van dit onderzoek in relatie gebracht met de intergenerationele theorie van Nagy. Een drietal theoretische reflecties dragen bij aan de uitleg waarom de theorie van Nagy belangrijk is geweest voor dit onderzoek. De centrale vragen tijdens deze reflecties zijn: In hoeverre past wat de geïnterviewde militairen aan loyaliteit richting een geestelijk verzorger laten zien nu bij de theoretische inzichten van Nagy? En wat kan de theorie van Nagy betekenen voor de Dienst Geestelijke Verzorging van defensie?

4.2.1 Een verschil in context tussen een familie en een militaire organisatie

Binnen de contextuele theorieën is de intergenerationele therapie van Nagy het uitgangspunt geweest voor onderzoek naar loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Nagy verrichtte zijn onderzoek binnen gezinssituaties, terwijl de context van de militairen een zakelijke werkomgeving of organisatie is. De intergenerationele therapie van Nagy is gericht op horizontale en verticale verbindingen binnen een gezin en relaties met collega's kunnen worden gezien als horizontale verbindingen.

Op het eerste gezicht lijkt het dus te gaan om totaal verschillende contexten die haaks op elkaar staan. Echter, de context waarbinnen militairen opereren kan worden gezien als een hechte gemeenschap waarbinnen verticale en horizontale verbindingen leidend zijn. Dit komt mede door de hiërarchische structuur die tot uitdrukking komt in kameraadschap. *'Kameraadschap omvat een diep gevoelde verbondenheid en onderlinge warmte'* (De Vries 2015, 1) Militairen hebben geen collega's, maar kameraden voor het leven. Volgens De Vries ontstaat

kameraadschap door nauwe samenwerking en ontwikkelt saamhorigheid zich onder druk van omstandigheden waaraan militairen worden blootgesteld. Deze kameraadschap is typisch voor het werken bij defensie en is te vergelijken met de verbondenheid van families en relaties binnen het gezin. De commandanten kunnen bij wijze van spreken als hoofd van een dienst, ook als hoofd van een gezin worden gezien. Een militair zal vanwege deze verticale relatie, dat door het gevoel van verbondenheid wordt uitgedrukt, het bevel van een meerdere steeds gehoorzamen. Een militair is afhankelijk van de besluiten en opdrachten van een commandant voor de uitvoering van zijn taak, zoals kinderen afhankelijk kunnen zijn van hun ouders.

Voor Nagy staan relaties van gezinsleden en loyaliteitsverbindingen van families in voor het welzijn van het individu. Mensen zijn volgens Nagy existentieel aan elkaar verbonden en dat uit zich in loyaal gedrag naar elkaar. Volgens De Vries zijn militairen kameraden en wordt het werken bij defensie gekenmerkt door een groot saamhorigheidsgevoel onder militairen. Het hele construct van loyale relaties rond een persoon heeft volgens Nagy invloed op het welzijn van een cliënt. Binnen defensie gelden loyale relaties van militairen als belangrijke voorwaarden voor de uitvoering van de militaire taak. Aldus kan worden aangenomen dat loyaliteit een positieve wederkerigheid veronderstelt in menselijke relaties. De kameraadschap van militairen toont in bepaalde mate een parallelliteit met het construct van gezinsrelaties uit de theorie van Nagy. In deze overeenkomst kan het gebruik van de intergenerationele theorie van Nagy binnen een militaire context waarbinnen kameraadschap een grote rol speelt, worden verantwoord.

4.2.2 De verhouding van therapie tot geestelijk verzorging

De intergenerationele theorie van Nagy benadrukt een psychodynamische opvatting van zorg voor een cliënt. Dit betekent dat problemen niet alleen voortkomen uit de persoon zelf, maar ook door de ervaringen met familierelaties uit het verleden. In therapeutische gesprekken worden verstoorde relaties meer zichtbaar gemaakt en gekoppeld aan de huidige problematieken.

De therapeutische setting van deze theorie en de achterliggende ideeën over familierelaties zijn niet geheel toepasselijk in een militaire context. Althans, in zoverre dat onderlinge relaties van geestelijk verzorgers en militairen niet therapeutisch worden aangegaan. Binnen een militaire context is er bijvoorbeeld sprake van een loyaliteitsrelatie die wel kan worden beëindigd zoals dat binnen familierelaties niet het geval is. De vrije toegang tot geestelijke verzorging en de onafhankelijke positie van een geestelijk verzorger van defensie kunnen kortstondige momenten van geestelijke verzorging zijn en kunnen worden verbroken.

De betekenis van de intergenerationele benadering van Nagy binnen een militaire context plaatst militairen in relatie tot andere militairen of een geestelijk verzorger. Volgens Nagy is een mens niet van de eigen context te scheiden. Psychische problemen spelen zich af tussen mensen en dan met name binnen het huisgezin waarin iemand leeft. Een militaire organisatie is in de kern niets anders dan eenzelfde construct of systeem van relaties waar problemen kunnen ontstaan. Volgens Nagy speelt het geven en ontvangen van feedback voor het oplossen van problemen een grote rol, omdat dit invloed uitoefent op de context waar een persoon deel van uitmaakt. Feedback geven en ontvangen kan positief uitwerken en problemen in relaties oplossen. Dit therapeutisch inzicht van circulaire causaliteit vormt volgens Nagy de basis van elke interventie van een zorgverlener. Een geestelijk verzorger kan zich tot deze interventie mogelijkheden verhouden door deze communicatietechniek onderdeel te laten zijn van de begeleiding of adviezen die hij geeft.

4.2.3 Het onderscheid tussen hulpverlener en ambtsdrager

Volgens Nagy start een therapeutische relatie vanaf het moment dat de therapeut en cliënt elkaar voor het eerst ontmoeten. Door een dialoog met elkaar aan te gaan begint de therapeut met het verzamelen van informatie over de cliënt. Het is niet aan de therapeut om te beschrijven wie de cliënt is. Nagy meent dat deze identiteit

van een cliënt vastligt in de relaties met anderen. Deze aangenomen houding van een therapeut kan het vertrouwen scheppen dat nodig is om met alle familieleden in gesprek te gaan. Nagy benoemt de veelzijdig gerichte partijdigheid tot de methodologische hoeksteen van het uitlokken van een dialoog tussen familieleden (Nagy 2018). Volgens Nagy bewaakt dit een zekere objectiviteit van een therapeut en maakt het mogelijk om alle informatie te verwerken.

Binnen een militaire context is een geestelijk verzorger een ambtsdrager vanwege de publieke dienst die hem of haar door een bevoegd gezag werd toevertrouwd. Dit ambt kan enkel worden verkregen wanneer een geestelijk verzorger een zending krijgt van een levensbeschouwelijk genootschap. Een geestelijk verzorger treedt na aanvaarding van dit ambt op als vertegenwoordiger of representant van de zendende organisatie.

Het ambt van geestelijk verzorger kan worden onderscheiden van het werk van een psychotherapeut (Mooren 2010). Geestelijk verzorgers hebben in vergelijking met een therapeut in de gezondheidszorg andere kenmerken. Ten eerste werken geestelijk verzorgers niet op basis van diagnostiek en behandelingsprotocol. Geestelijk verzorgers staan daarnaast mensen bij in een proces van religieuze of levensbeschouwelijk oriëntatie. Zij bieden daarbij ondersteuning en voorzien in momenten dat mensen deel kunnen hebben aan ritueel gedrag of andere vormen van geloofsbeleving. Als laatste punt benoemt Mooren dat geestelijke verzorging plaatsvindt op basis van vrijwilligheid. Kortom, de geestelijke verzorging van defensie onderscheidt zich door de levensbeschouwelijke component van andere psychotherapieën.

Uit de resultaten van dit onderzoek valt op te maken dat militairen de vrije toegang tot een geestelijk verzorger verwachten vanwege de nuldelijnsaanwezigheid van een geestelijk verzorger. In beginsel leidt deze aanwezigheid van een geestelijk verzorger op de werkvloer tot een open houding in het contact dat militairen met een geestelijk verzorger ondervinden. Volgens militairen voorziet een geestelijk

verzorger in vormen van rituele expressie en biedt hulp, advies en begeleiding bij de eigen levensbeschouwing.

Echter, de aanvaarding van het ambt gaat aan deze rol vooraf. Per definitie begeven geestelijk verzorgers zich op het vlak van levensovertuiging en verkondiging vanwege de zending. Volgens Nagy doet de veelzijdig gerichte partijdig therapeut dat niet. *'Opnieuw geldt dat het in therapie meer gaat om de relationele werkelijkheid van de familieleden dan om de waarden, belangstelling of persoonlijke voorkeur van de therapeut'* (Nagy 2018, 356). Nagy benadrukt een meer neutrale opstelling van de therapeut in het gesprek met cliënten. Volgens Schilderman: *'is geestelijke verzorging allereerst op te vatten als de professionele ondersteuning bij dit generieke vermogen tot geestelijk ontplooiing'* (Schilderman 2009, 13). Dit onderscheidt geestelijk verzorgers van therapeuten. Geestelijk verzorgers bieden hulp en begeleiding bij betekenisgeving aan gebeurtenissen in het leven. In die zin leveren zij geen therapeutische bijdrage aan de oplossing van psychosociale problemen, maar voeden zij de ontwikkeling van het welzijn van mensen.

De door Nagy voorgestelde therapeutische relatie van een zorgverlener tot een cliënt is niet geheel vergelijkbaar met het werk van geestelijk verzorgers. Het werk van een geestelijk verzorger is per definitie anders dan het diagnosticeren van psychopathologische deviaties en richt zich meer op de begeleiding en advisering van mensen op levensbeschouwelijk gebied. Dit onderscheid tussen de psychotherapie van Nagy en geestelijke verzorging is belangrijk voor de legitimatie van geestelijk verzorging van defensie. Het verschil wijst op de plaats die geestelijke verzorging mag innemen binnen defensie. Zonder daarmee uit te sluiten dat er meer interdisciplinair kan worden samengewerkt met andere zorgverleners van defensie.

4.3 Geldigheid van de resultaten

De wetenschappelijk opzet en uitvoering van dit onderzoek bepalen de geldigheid van de resultaten van dit onderzoek. De betrouwbaarheid van een onderzoek groeit indien de methodische stappen die werden gezet tijdens het onderzoek inzichtelijk zijn gemaakt en herhaald kunnen worden. Ondanks de kleinschaligheid van dit onderzoek vormen alle geraadpleegde bronnen een brede basis voor het onderzoek naar loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. De intergenerationele theorie van Nagy gaf richting aan het onderzoek en bood aan militairen een manier om eigen ervaringen van loyaliteit te herkennen en te benoemen. Mede op basis van deze theorie kon een onderzoeksvraag worden geformuleerd en een onderzoeksstrategie worden vastgesteld. Derhalve kan worden aangenomen dat de opzet van dit onderzoek transparant is, omdat er verslag wordt gedaan van de stappen waarlangs de resultaten werden gevonden. Deze resultaten zijn relevant te noemen voor het werk van een geestelijk verzorger van defensie, omdat zij op de meest verantwoorde wijze tot stand zijn gekomen en als betrouwbaar kunnen worden gezien.

De mate van betrouwbaarheid van het resultaat van het onderzoek is ook afhankelijk van de reproduceerbaarheid van het onderzoek. Zou een gelijke opzet leiden tot dezelfde resultaten? Inherent aan een kwalitatief onderzoek is de interpretatie van de onderzoeksgegevens door de onderzoeker. Een herhaling van het onderzoek zou tot andere en vernieuwende inzichten kunnen leiden. Het is een feit dat een onderzoeker tijdens een kwalitatief onderzoek een meer sturende rol heeft door het stellen van bepaalde interviewvragen. Ook tijdens de interpretatie van de antwoorden en het beschrijven van de resultaten van het onderzoek speelt subjectiviteit een rol. Een kwalitatief onderzoek als dit is derhalve altijd subjectief. Maar ook hier geldt dat het onderzoek heeft kunnen aantonen van welk onderzoeksmateriaal gebruik werd gemaakt tijdens het coderingsproces. Mede daarom zijn van dit coderingsproces in de bijlagen van dit onderzoek diverse schema's en rapportages opgenomen waaruit valt op te maken welke interpretaties er werden gemaakt. Dit kwalitatief onderzoek naar loyaliteit van militairen richting

geestelijk verzorgers toetst geen theorie, maar exploreert de kaders van nieuwe theoretische inzichten. Bij herhaling van dit onderzoek zou in die zin voor de resultaten hetzelfde gelden.

De betrouwbaarheid van het resultaat kan toenemen indien er voor dit onderzoek meer interviews werden afgenomen. De resultaten kennen een beperkte geldigheid omdat er slechts acht interviews werden afgenomen. Voor de interviews zijn militairen met verschillende functies en rangen geselecteerd. Deze geselecteerde diversiteit kan bijdragen aan de betrouwbaarheid van dit onderzoek. Bij het lezen van de resultaten van dit onderzoek moet de lezer zich bewust zijn van het feit dat de onderzoeksresultaten niet algemeen geldend zijn voor alle militairen, noch voor alle militairen binnen de 13^e lichte brigade, die ervaring hebben met geestelijk verzorgers. Hiervoor is de respondentengroep te klein.

Het voorgaande doet niet af aan het feit dat de resultaten valide en betrouwbaar zijn en het onderzoek zo objectief mogelijk is uitgevoerd. De uitkomsten van dit onderzoek zijn een aanzet tot verder onderzoek op dit gebied en geven handvatten voor mogelijke onderzoeksonderwerpen. Desondanks kan op basis van het geringe aantal interviews dat voor dit onderzoek gehouden is niet worden gezegd hoe militairen in het algemeen loyaal kunnen zijn richting een geestelijk verzorger van defensie. Daartoe is aanvullend en grootschaliger veldonderzoek nodig waarin de bevindingen van dit onderzoek kunnen worden getoetst.

4.4 Betekenis van het onderzoek voor geestelijk verzorgers van defensie

Bij aanvang van dit onderzoek werd de betekenis van dit onderzoek dicht bij de praktijk van het werk van een geestelijk verzorger van defensie gelegd. Naast het belang van politieke, organisatorische en bestuurlijke afwegingen van geestelijke verzorging binnen defensie, nodigt dit onderzoek uit om te reflecteren op het eigen functioneren van een geestelijk verzorger van defensie. In welke mate is er sprake van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger? En waarom is

loyaliteit van belang voor de geestelijk verzorger van defensie? Dit zijn vragen die een geestelijk verzorger zich naar aanleiding van dit onderzoek kan stellen.

Het zijn reflexieve vragen over de ambtsopvatting en de eigen motieven van een geestelijk verzorger en kunnen derhalve ook ongemakkelijk aanvoelen. De ambtelijke zending van een geestelijk verzorger lijkt een te magere basis te zijn voor loyaliteit richting de geestelijk verzorger van defensie. Het belang van loyaliteit kan hier worden gezien als het smeermiddel van een relatie tussen militairen en geestelijk verzorgers. Een geestelijk verzorger van defensie die hier oog voor heeft, helpt niet alleen militairen maar ook zijn directe collega's en zichzelf. Aanvullend bij de eerder aangehaalde uitspraak over noodzaak en het missen van een geestelijk verzorger kan het volgende daarvoor in de plaats worden gesteld: Door de ogen van militairen worden geestelijk verzorgers gemist indien zij niet ambtelijk beschikbaar zijn, en zijn zij overbodig als zij niet ambtelijk competent zijn.

4.5 Tot slot en aanbevelingen

Terugkijkend op het tijdspad waarlangs dit onderzoek is ontstaan, lijkt dit op een proces van vallen en opstaan. Het probleem lag geenszins bij het enthousiasme van de onderzoeker voor het onderzoek of de welgemeende interesse voor de ervaringen van loyaliteit van militairen richting een geestelijk verzorger. Het leerelement zat vooral in de methodische stappen die leidden tot een waardig wetenschappelijk onderzoek. Het ging daarbij vooral om de juiste toepassing van gekozen onderzoeksstrategieën na te streven en deze inzichtelijk te maken voor de lezer van dit onderzoek. De kunst was zo te werk gaan dat dit een betrouwbaar onderzoek zou opleveren en ontdaan werd van alles wat daar niet aan zou bijdragen. Ogenschijnlijk lijken de resultaten van dit onderzoek voor de hand liggend, maar zij zijn met name relevant bij aanvaarding en uitoefening van het ambt van geestelijk verzorger van defensie.

Voordat de onderzoeker een aantal aanbevelingen kan doen, moet het volgende nog worden aangehaald. De onderzoeker raakte namelijk zelf geïnspireerd door één van

de laatste adviezen van emeritus hoogleraar Fred van Iersel tijdens zijn afscheidsrede op 18 juni 2021 in de aula van de universiteit van Tilburg. Hij gaf een advies over de huidige vormgeving van de inbedding van de geestelijke verzorging van defensie. Hij pleitte ervoor het christelijk geloof en de daaruit voortkomende pastorale zorg blijvend uit te dragen in tijden waar het nut van geestelijke verzorging en de organisatie van defensie onder een politiek vergrootglas liggen. Het advies van Van Iersel toont aan voor welke uitdagingen de geestelijke verzorging van defensie staat en hoe het geloof met anderen kan worden gedeeld. Het motiveerde de onderzoeker om verder kwalitatief onderzoek naar geestelijke verzorging van defensie te doen. Simultaan aan deze uitdaging draagt de onderzoeker op basis van de resultaten van dit onderzoek de volgende punten ter aanbeveling aan:

- Tracht als Dienst Geestelijke Verzorging de betrouwbaarheid van dit onderzoek te vergroten door herhaling van kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder een grotere groep militairen uit te voeren.
- Acht als Dienst Geestelijke Verzorging kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar ervaringen van militairen met geestelijk verzorgers van defensie als prioriteit en faciliteer kwantitatief en kwalitatief onderzoek door beleidsmatige besluiten daarover te nemen.
- Voorzie periodiek studie en reflectiemomenten als Dienst Geestelijke Verzorging om uitkomsten van kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar ervaringen van militairen met geestelijk verzorgers van defensie te bespreken.
- Beschrijf als Dienst Geestelijke Verzorging, mede op basis van kwantitatief en kwalitatief onderzoek, een competentieprofiel van loyaliteit waar geestelijk verzorgers zich in de praktijk aan kunnen spiegelen. Dit competentieprofiel benoemt een aantal specifieke eigenschappen die van een geestelijk verzorger van defensie worden gewenst.

- Ervaar als Dienst Geestelijke Verzorging ook dit competentieprofiel over loyaliteit als leidend bij aanstellings- en/of selectieprocedures voor kandidaat geestelijk verzorgers van defensie.
- Schep een beleidsklimaat als Dienst Geestelijke Verzorging waarin aansturing en/of loopbaan evaluaties op basis van kwantitatief en kwalitatief onderzoek ook horizontaal plaatsvinden. Creëer een sfeer waarbij de getoonde loyaliteit van militairen onderling als voorbeeld kan gaan gelden voor onderlinge relaties van geestelijk verzorgers van defensie.
- Wees als Dienst Geestelijke Verzorging bewust van loyaliteitservaringen van militairen richting geestelijk verzorgers en sta open voor verbetering en verdere vormgeving van loyale relaties van militairen richting geestelijk verzorgers.

Bibliografie

- ❖ Baarda, D.B., (1999) *Methoden en Technieken, Praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek* (Stenfert Kroese, Houten) pp. 304.
- ❖ Bernts., T., Dr., (2014) *Omvang en verdeling van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht vanaf 2016* (Nijmegen, Kaski) pp. 68.
- ❖ Boer, R., (2012) *Naar eer en geweten, Geestelijk verzorging en de morele vorming in de krijgsmacht* (Damon, Budel) pp. 212.
- ❖ Bovens, T., (2020) *Verkenning naar aanpassing van het besturingsmodel van geestelijke verzorging bij defensie* ('s-Gravenhage, DGV) pp. 23.
- ❖ Bor, J., (2003) *25 Eeuwen Westerse Filosofie teksten en toelichtingen* (Amsterdam, Boom) pp. 430-437, 461-466.
- ❖ Dijk, van B., (2019) *In de strijd nabij, Nederlandse aalmoezeniers in militaire missies* (Utrecht, Eburon) pp. 510.
- ❖ Doolaard, J., (2015) *Nieuw handboek geestelijk verzorging* (Kampen, Kok) pp. 19-59.
- ❖ Doorewaard, H., (2016) *Het ontwerpen van een onderzoek* (Amsterdam, Boom) pp. 311.
- ❖ Ducommun-Nagy, C., (2008) *Van onzichtbare naar bevrijdende loyaliteit* (Leuven, Acco) pp. 206.
- ❖ Eerenbeemt, van den E., (2019) *Balans in beweging, Ivan Boszormenyi-Nagy en zijn visie op individuele en gezinstherapie* (Haarlem, De Toorts) pp. 139.
- ❖ Friese, S., (2019) *Qualitative Data Analysis with ATLAS.TI* (Los Angeles, SAGE Publications) pp. 307.
- ❖ Hargrave, T.D., (2005) *Ontwikkelingen in de contextuele therapie*. In M. Michielsen e.a. (ED.), *De kracht van geven en nemen* (Leuven, Acco) pp. 165.
- ❖ Hoonard, van den W.C., (1997) *Working with sensitizing concepts, Analytical Field Research* (California, Sage Publications Inc) pp. 96.
- ❖ Iersel, van A.H.M., (2013) *Trouw aan jezelf, Hoe de geestelijke verzorging kan bijdragen aan morele vorming van militairen* (Damon, Budel) pp. 159.

- ❖ Iersel, van A.H.M., (2014) Terug van de missie: Zorg voor veteranen en de bijdrage aan de geestelijke verzorging (Budel, Damon) pp. 122.
- ❖ Iersel, van A.H.M., (2016) Religie in conflict (Delft, Eburon) pp. 148.
- ❖ Iersel, van A.H.M., (2018) Rechtvaardige oorlog – rechtvaardige vrede – kerken over vrede (Delft, Eburon) pp. 339.
- ❖ Iersel, van A.H.M., (2020) Vredeseducatie in de krijgsmacht (Utrecht, Eburon) pp. 221.
- ❖ Kamp, E., (2009) Raadsman, heeft u nog raad? Persoonlijke ervaringen van een humanistisch geestelijk verzorger bij het Korps Mariniers (Breda, Papieren Tijger) pp. 132.
- ❖ Kamp, E., (2018) Moral Injury, Verborgen littekens van het innerlijke strijdveld (Delft, Eburon) pp. 120.
- ❖ Macionis, J.J., (1997) Sociology a global introduction (Essex, Pearson Education Limited) pp. 19-23.
- ❖ Marks, F., (2004) Research Methods for Clinical and Health Psychology (London, SAGE Publications) pp. 248.
- ❖ Mooren, J.H.M., Smeenk, W., (2010) Rapport Commissie Ambtelijke Binding (Amsterdam, VGVZ) pp. 73-97.
- ❖ Molen, van der H.T., (1997) Klinische psychologie. Theorieën en psychopathologie (Groningen, Wolters-Noordhoff) pp. 289-334.
- ❖ Nagy-Boszormenyi, I., (1987) Foundations of Contextual Therapy (New York, Brunner/Mazel, INC.) pp. 337.
- ❖ Nagy-Boszormenyi, I., (2018) Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie, 7^e druk (Haarlem, De Toorts) pp. 493.
- ❖ Nagy-Boszormenyi, I., (2020) Grondbeginselen van de contextuele benadering, 6^e druk (Haarlem, De Toorts) pp. 184.
- ❖ Onderwaater, A., (2018) De onverbreekelijke band. Inleiding en ontwikkelingen in de contextuele therapie van Nagy, 10^e editie (Amsterdam, Pearson Benelux bv) pp. 227.

- ❖ Praag, van J.P., (1996) Grondslagen van humanisme (Amsterdam, Boom) pp. 74-125.
- ❖ Richards, L., (2012) README FIRST for a User's Guide to Qualitative Methods (Los Angeles, SAGE Publications) pp. 336.
- ❖ Savenije, A., (2019) Handboek Systemtherapie (Utrecht, De Tijdstroom) pp. 924.
- ❖ Schilderman, J.B.A.M., (2009) Wat is er geestelijk aan de geestelijke zorg? (Nijmegen, Thieme Mediacenter) pp. 1-27.
- ❖ Schilderman, J.B.A.M., (2013) Geestelijke verzorging als casus van de ontkerkelijking. In M. te Groetenhuis e.a. (ED.), Ontkerkelijking, nou en...? (Delft, Eburon) pp. 205-225.
- ❖ Störig, H.J., (1994) Geschiedenis van de filosofie 2 (Utrecht, Het Spectrum B.V.) pp. 249-261.
- ❖ Vries, de G., (2010) Meer dan voldoende te eten en een vrolijk hart. Aat van Rhijn, dominee en therapeut in het spoor van Nagy en Levinas (Vught, Skandalon) pp. 372.
- ❖ Vries, de P.H., (2015) Kameraden of collega's? In militaire spectator, jaargang 184, nummer 5 ('s-Gravenhage, KVBK) pp. 250-251.
- ❖ Wildering, G., (2014) Morele vorming in de krijgsmacht, een katholiek perspectief (Budel, Damon) pp. 559.
- ❖ Wildering, G., (2016) Geestelijk verzorging bij de krijgsmacht als ambacht. Over het gebruik van methodiek binnen morele vorming (Budel, Damon) pp. 141.
- ❖ Worden, J.W., (2018) Grief Counseling and Grief Therapy: A Handbook for the Mental Health Practitioner. Fifth Edition. (New York, Springer Publishing Company) pp. 561.
- ❖ Zwaan, B., (2017) Een prachtige dans. Een therapeutische afstemming van afstand en nabijheid in het werk van Carl Rogers, Martin Buber en Henri Nouwen (Tilburg, KSGV) pp. 180.

Websites

- ❖ https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/via0istdars1/artikel_6_vrijheid_van_godsdienst_en_geraadpleegd_op_20/04/2020.
- ❖ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf> geraadpleegd op 20/04/2020.
- ❖ <http://www.etymologiebank.nl/trefwoord/context> geraadpleegd op 21/04/2020.
- ❖ <https://www.encyclo.nl/begrip/werkplaats> geraadpleegd op 21/04/2020.
- ❖ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf> geraadpleegd op 21/04/2020.
- ❖ <https://vgvz.nl/wp-content/uploads/2018/07/Beroepsstandaard-2015.pdf> geraadpleegd op 22/04/2020.
- ❖ <https://henrinouwen.org/meditation/the-wounded-healer/> geraadpleegd op 29/04/2020.
- ❖ <https://www.researchgate.net/publication/290892334/figure/fig1/AS:669010475638808@1536515935539/Figuur-1-Van-verlies-en-rouw-naar-voorzichtig-herstel-Duale-proces-model-Stroebe.png> geraadpleegd 16/06/2020.
- ❖ <http://www.else-marie.nl/> geraadpleegd 23/06/2020.
- ❖ <https://humanistischecanon.nl/venster/modern-humanisme/jaap-van-praag-grondslagen-van-humanisme/> geraadpleegd op 23/06/2020.
- ❖ <https://henrinouwen.org/read-nouwen/about-henri/> geraadpleegd op 07/07/2020.
- ❖ <https://www.ru.nl/kaski/onderzoek/uitgevoerde-projecten/2014/virtuele-map-2014/gv-krijgsmacht/> geraadpleegd op 24/11/2020.
- ❖ [10 Voordelen en Nadelen van Kwalitatief Onderzoek | IWOFR](#) geraadpleegd op 24/11/2020.
- ❖ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/krijgsmacht/vraag-en-antwoord/uit-welke-onderdelen-bestaat-de-nederlandse-krijgsmacht> geraadpleegd op 5/12/2020.

- ❖ <https://www.nporadio1.nl/cultuur-media/31174-mariniers-verbreken-wereldrecord-speedmars-voor-overleden-kameraad-cas-van-bakel>
geraadpleegd op 21/03/2021.
- ❖ [What is ATLAS.ti | ATLAS.ti \(atlasti.com\)](#) *geraadpleegd op 5/11/2021.*
- ❖ [Kameraden of collega's? | Militaire Spectator](#) *geraadpleegd op 12/02/2022.*